

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.



TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE,

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN,

ONDER REDAKTIE VAN

Mr. W. STORTENBEKER, Jr.

DOKTOR IN DE REGTEN EN LETTEREN

EN

W. P. GROENEVELDT.

DEEL XXIV.

BATAVIA,
W. BRUINING.

's HAGE
M. NIJHOFF.

1877.

158/40/385

**Bayerische
Staatsbibliothek
MÜNCHEN**

INHOUD

VAN HET

VIER EN TWINTIGSTE DEEL.

BLADZ.

Geschiedenis van het Madoeresche Vorstenhuis (door Dr. W. Palmer van den Broek), vervolg van pag. 310 van deel XXII.	1
De kaart van Tjiëla of Timbanganten, door K. F. Holle . . .	168
De plaatsnaam Singaparna, door K. F. Holle.	177
Nota betreffende den ekonomischen toestand van het rijk Bangli (Bali), door F. A. Liefrinck.	189
Bijzonderheden over de Sekah-bevolking van Billiton, door Ch. M. G. A. M. Ecoma Verstege.	201
Verslag van het verhandelde tot regeling der betrekkingen tusschen de Maleische en Boeginesche nederzettingen aan de Koetei-rivier onder den vorigen Sultan van Koetei, — vertaald uit het oorspronkelijke Maleisch.	212
Een Menangkarbouwsche heilige, door D. Gerth van Wijk.	224
Uitrusting van een Dajak ter Wester-afdeeling van Borneo die uit snellen gaat; beschrijving van Wan Masjhoer, djaksa te Sintang, vertaald door C. Kater.	234
De vroegste geschiedenis van Bandjermasin, door F. S. A. de Clercq	238
Verbeterde spelling van eenige inlandsche plaatsnamen, door F. S. A. de Clercq.	268
Eene episode uit de geschiedenis van Madjapahit, door F. S. A. de Clercq.	280

De troeboekvisserij, door J. S. G. Gramberg.	298
De priesterschool te Tegalsari, door F. Fokkens (met eene plaat).	318
Maleisch-Atjehsch woordenlijstje.	337
Malagassisch en Javaansch, door J. Meinsma.	348
Aanteekeningen betreffende de landschappen VI Kotta Pangkallan en XII Kotta Kampar, door G. du Rij van Beest Holle (met eene kaart).	356
De Kalangers door G. Ketjen, met aanteekeningen door H. L. Ch. te M.	421
De Oost-Indische Compagnie der edelen van Genua (1648—1649), door Mr. N. P. van den Berg.	442
Verslag omtrent den zeeroof over het jaar 1876.	475
Iets over Endeh, door S. Roos	481
De Klok of Kohkol van Galoeh, door K. F. Holle	581
Beschreven steen uit de afdeling Tasikmalaja, Residentie Preanger, door K. F. Holle	586
Alphabetisch-systematische inhouds-opgave van deel XIII t/m. XXIV van het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, door Mr. J. A. van der Chijs	589
Alphabetische lijst van de medewerkers aan de 24 eerste deelen van het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde door Mr. J. A. van der Chijs.	611.

IETS OVER ENDEH

DOOR

S. ROOS.

Op het eiland Flores, ook Mangarai geheeten, is aan de Zuidkust tusschen 121° en 122° O. L. een groote baai, een der schoonste van het eiland.

Die baai, ten westen begrensd door het voorgebergte van den Goenoeng Kéo en ten oosten door de landtong waarop de Goenoeng Api ligt, heeft in haar midden, op een paar Engelsche mijlen van den wal, een klein eilandje, Noesa Endeh (Poeloe Endeh) geheeten.

Naar dat eilandje heeft ook die baai den naam van *Endeh-baai* gekregen.

Dat wat bij overlevering van dat kleine eiland wordt verhaald, komt nagenoeg op het volgende neder:

Het kan nu omstreeks *sapoeloe lappies* (tien geslachten) zijn geleden, dat een jongman genaamd Roroe en eene jonge dochter Modo geheeten, op lontar-bladeren gezeten, uit den *langit* op Noesa Endeh nederdaalden.

Hun nederkomen veroorzaakte een breeden en diepen kuil in den grond, die zich langzamerhand heeft gesloten, doch waarvan nog een kleine indruk bestaat, en op welke als heilig beschouwde plek nu nog elk jaar in de maand Augustus, den vermoedelijken tijd van het wonder, wordt geofferd.

Roroe en Modo waren zeer schoon en de eerste menschen op dat eilandje; zij verwekten 5 kinderen, waaronder 3 dochters, van welke laatste ééne als jong meisje, bij gelegenheid dat hare moeder haar wegens ongehoorzaamheid wilde bestraffen,

door een wolk werd opgenomen en weggevoerd; men heeft haar nimmer terug gezien.

De vier overgebleven kinderen zorgden voor de uitbreiding dier familie.

Hun voedsel bestond hoofdzakelijk uit visch en zij hadden *béroh's* en vischtuig (*boeboeks*) tot het vangen daarvan.

Op zekeren dag roeiden 3 mannen, Borokanda, Rako Madenga en Kéto Koewa met hun *béroh* naar de plaats, in de onmiddellijke nabijheid van het groote land, alwaar zij den vorigen dag de boeboek hadden geplaatst.

De vangst was bijzonder gelukkig en er was zelfs te veel visch om alles naar huis te brengen. De *béroh* werd daarom op het drooge gehaald en weldra zaten zij zich aan een gedeelte dier visch te goed te doen, toen zij plotseling tot hunne verbazing een man zagen, die over hunne verschijning niet minder was verwonderd en nog meer over hetgeen wat hij hen daar zag eten, iets wat hij vóór dien nog niet had gezien.

Met zich zelf nog in tweestrijd of hij al of niet zal vlugten, wordt hij gerust gesteld door hen die ook van hunne zijde zich eindelijk meer op hun gemak beginnen te gevoelen en hem visch aanbieden.

Die man heette Amboe Ngobee, woonde in het gebergte Sadraga en was de Toewan tanah van een groot gedeelte van het land, waaronder ook de plaats waar zij zich toen bevonden.

De slimheid zijner nieuwe kennissen en hunne hem betoonde gulheid beviel hem, daarom en ook om voor zijne dochter zulk een knap man te krijgen, die visch kon vangen, deed hij hun het voorstel hun klein eilandje te verlaten en op het grootere land te komen wonen, waar hij hun dan een stuk grond wilde afstaan.

Hij bedong daarbij echter, dat zij hem daarvoor zouden betalen een grooten olifantstand en eene gouden ketting.

Het eerste voorwerp moest dienen om de *béroh* er over heen verder den wal op te doen glijden, de ketting om het vaartuig te trekken.

Dat voorstel werd aangenomen en korten tijd daarna had men reeds boomen en ander overtollig hout weggekap en in den hoek der baai, ten N. O. van het hiervorengenoemd eilandje, eenige huizen gebouwd en betrokken.

Die landstreek, eerst Noa Roondja geheeten, werd toen naar het verlaten eilandje genoemd en kreeg den naam van Noa Endeh (Tanah Endeh).

Een zoon van Roroe trouwde met de dochter van Amboe Ngobee, terwijl eene dochter van dat paar iemand tot man kreeg, die van uit Modjopahit, gezeten op een Ngamboe-walvisch (cachelot of potvisch?), te Endeh was aangekomen.

Ook een Chinees, die als schipbreukeling op Noa Endeh terecht kwam, is daar gebleven en getrouwd met een meisje uit dat geslacht. Zoodat Roroe, Amboe Ngobee, de Modjopahitsche walvischberijder en een Chinees (van de twee laatsten is men de namen vergeten), als de vier stamvaders worden beschouwd van het tegenwoordige Endeneesche geslacht.

De geschiedenis zegt niet hoe men te Noesa Endeh aan den olifantstand en de gouden ketting is gekomen, welke hebben gediend om het verbond te sluiten; men behoeft dan ook niet alles te weten; doch dat die twee voorwerpen nu nog in een der bergnegorijen als heilige voorwerpen worden bewaard, daarop willen de Endenezen zweren en dit kan navraag lijden bij Kai Kembé, een toewan tanah, die in regte lijn afstamt van Amboe Ngobee.

Het rijk of landschap Endeh bestaat thans uit eene groote negorij, gelegen in eene schoone vlakte, welke wordt begrensd ten westen door de baai van Endeh, ten oosten door de Ipi-baai, ten noorden door het Endeh gebergte, ten zuiden door den tafelberg Poesi of Goenoeng Medja, de Roondja en de Ieja; de laatste is een vulkaan, ook bekend onder den naam van Goenoeng Api, en ligt het meest zuidelijk op de landtong, welke de grensscheiding uitmaakt tusschen de zoeven vermelde twee baaijen.

De negorij, gelegen in de onmiddellijke nabijheid der Endehbaai, loopt evenwijdig met het strand, waarvan zij door cactus en andere planten is gescheiden, zoodat men van het strand uit de negorij niet kan zien.

Op verschillende afstanden verleenen voetpaden, ter breedte van iets meer dan een vadem, toegang tot de verschillende kampongs, welke paden mede aan weérskanten met cactusplanten zijn begroeid.

De negorij neemt eene belangrijke ruimte in en is verdeeld in een 20 tal kampongs, welke door lage steenen muren van elkander zijn gescheiden; het geheel geeft aan den vreemdeling het idee van één zeer groot en uitgestrekt dorp, omdat men de tot een muur op elkaar gestapelde steenen, welke de kampongs van elkander scheiden, passeert zonder het bijua te merken.

De namen dezer kampongs zijn:

Ai wani sapoe.

Ai wani.

Ai wani toonda.

Wani wona.

Amboonga.

Onikota.

Potoe.

Benteng.

Ambogaga.

Kampong savoe.

Pamo.

Manoe bara.

Amboe toonda.

Boerèvè.

Amboe wona.

Amboe dai.

Oné witoe.

Koeraroe.

Kiri mando.

Rékó en
 Dau.

Eenige jaren geleden deed de posthouder eene zoogenaamde volkstelling houden; er waren toen een 700 tal huizen met eene bevolking, gelijk toen werd opgegeven, van 9000 zielen; ik zeg „gelijk toen werd opgegeven”, omdat men er nu voor uit is gekomen, dat men toen uit wantrouwen gemeend heeft liever niet de waarheid te moeten zeggen.

Naar wat ik nu van den Radja en eenige andere Hoofden heb vernomen, zouden er thans van 14,000 tot 15,000 zielen zijn en \pm 1000 huizen, wat wel dicht bij de waarheid kan zijn, want niet alleen is het opvallend hoe overal levendigheid en bedrijvigheid heerscht, maar men verbaast zich ook als men overal honderden kinderen om zich heen ziet.

De Endenees maakt dan ook door de talrijkheid zijner kinderen een enorm verschil met den Soembanees, en op Endeh zijn vele ouders die 6, 7 en meer kinderen hebben.

Het bestuur is in handen van een Hoofd, die den titel draagt van Ata Ngáee Radja, bijgestaan door een Radja Bitjara en kampong-hoofden, welke laatsten kortweg Ata Ngáee worden genoemd.

Verder zijn er twee Imams (priesters) en een Sjahbandar of Sabandar; de laatste had in vroegere jaren het toezicht over de handels-vaartuigen, en zorgde er voor zich door iedere prauw goed te doen betalen.

De Imam, de Sabandar en alle mannelijke personen, behoorende tot de familie van eenig Ata Ngáee, worden mede Ata Ngáee genoemd.

De Radja Bitjara, de regterhand van den Ata Ngáee Radja, is de persoon die alles bespreekt, en alles afhandelt: dus de zoogenaamde uitvoerende magt.

Volgens aloud gebruik wordt de Ata Ngáee Radja bij overlijden opgevolgd door zijn oudsten zoon, en bij gebreke van

dien door zijn oudsten broeder, wat mede het geval is met den Radja Bitjara, den Sabandar, den Imam en de kampong-hoofden, Ata Ngace's.

Na het overlijden van den vorigen radja, genaamd Indredéwa, werd het geheele bestuur opgedragen aan den Radja Bitjara genaamd Mandalangi, om reden de oudste zoon van Indredéwa toen nog een kind was.

Die zoon is nu een jongeling van 17 à 18 jaar oud, hij heeft geheel het voorkomen van den domsten koeli, wat hij dan ook is en wel blijven zal, zoo lang als Mandalangi leeft.

Men stelle zich echter van het bestuur op Endeh niet veel voor.

Het is waar dat de Endenees, die meer dan eenig ander volk in den Timor-archipel van de buitenwereld heeft gezien, — immers hij gaat naar de Solor-eilanden, naar Koepang, Rotti, Savoe, Soemba, Bima, Sumbawa, Piedjoe, Java en Singapoer — meer begrip heeft van verschuldigde eer en onderdanigheid aan zijne hoofden dan eenig ander volk in dezen archipel, en dat ook de hoofden veel meer ontwikkeld zijn dan die van Soemba, Savoe, en andere eilanden van Timor, waardoor op Endeh dan ook oneindig veel meer begrip bestaat van wat bestuur mag heeten; toch laat dat bestuur nog veel te wenschen over, en daarvan dragen juist de Ata Ngace's (mindere hoofden) de schuld, omdat velen hunner (al durven zij er ook niet openlijk voor uitkomen) maar al te dikwijls zich als onafhankelijk van den Ata Ngace Radja beschouwen, wat zij b. v. toonen door aan zijnen wil niet te voldoen, aan zijne oproeping dikwijls geen gevolg te geven en meer dergelijken, terwijl het dezen laatste aan magt en niet minder aan energie ontbreekt om zich te doen gelden; een en ander werkt natuurlijk op den kleinen man terug.

Kleine straffen worden door de kampong-hoofden opgelegd. Bij zwaardere vergrijpen wordt de zaak voor den Radja en diens regterhand gebracht, die dan de hoofden verzamelt en raad doet houden over de opteleggen straf.

Het stelen wordt gestraft met betaling van 15 maal de waarde van het gestolene; is de schuldige echter een familie-lid of slaaf van een Ata Ngae, en neemt deze er geen genoegen in, dan hangt de beslissing der zaak niet zelden af van zijne meerdere of mindere macht, want zonder de Ata Ngae's is de Ata Ngae Radja eigenlijk niet veel; zoo gaat het met het uit den weg ruimen van vele zaken.

Elke Ata Ngae heeft een zekere meestal door hem zelf gevormde magt, hoofdzakelijk uit slaven bestaande; naar gelang daarvan bepaalt zich gewoonlijk zijn aanzien of voornaamheid.

Hij die dus sterk is, heeft meestal gelijk, althans hij wordt ontzien.

Dit neemt echter niet weg dat iedereen weet dat er een Ata Ngae Radja is, aan wien men hormat en gehoorzaamheid is verschuldigd en die men hem dan ook bewijst, zij het ook op minder onderdanige of slaafsche wijze dan zulks te Piedjoe en elders westelijk wordt gezien.

De Sabandar was in vroegere jaren iemand als zoodanig aangesteld om van alle binnenkomende prauwen opbrengsten voor den Ata Ngae Radja te heffen.

Ging hij reeds in den beginne daarbij niet altoos eerlijk te werk, later, toen er een zwak man aan het hoofd der regering stond, durfde hij openlijk voor zijne handelingen uitkomen en behield de opbrengsten ten laatste geheel en al voor zich, zoodat de Radja alleen *dat* kreeg wat deze en gene hem wilde geven, terwijl de Sabandar, geholpen door de Nederlandsche vlag, welke hij eigendunkelijk voor zijn huis had geplaatst, zich gezag aanmatigde en de gezagvoerders en opvarenden van handelsprauwen door afpersingen veel deed lijden. Sedert is door meerder toezicht van ons bestuur aan die ergerlijke handelingen een einde gemaakt.

Het is echter de gewoonte gebleven dat vele anachoda's uit eigen beweging hem nog eenige kleine opbrengsten doen, wat

mede het geval is ten opzichte van den Ata Ngae Radja, die volgens overoud gebruik van de in- en uitgevoerde artikelen een zeker klein gedeelte bekomt, hetgeen met de boeten — welke trouwens niet dikwijls worden opgelegd — en de geschenken die de bergvolken soms doen, de voornaamste inkomsten van dezen uitmaakt.

Den hoogsten persoon op Endeh noemt men Radja, daarop volgen de Radja Bitjara, de Toewan Tanah, de Sabandar en de Imam, en na deze komen de Ata Ngae of de adel, de Ana Kapo of de burgers en eindelijk de Ata O of slaven.

Het woord Ata Ngae geeft iets voornaams te kennen, men noemt alleen aanzienlijke personen zoo, ook wil het zeggen „mijnheer”, doch in iets hoogerem zin.

De Radja wordt opgevolgd door zijn oudsten zoon, broeder of ander familielid; geen ander mag Radja worden dan hij, die zoo na mogelijk in den bloede verwant is aan hem dien hij opvolgt.

Hetzelfde heeft ook plaats ten aanzien van den Radja Bitjara, den Toewan Tanah, den Sabandar en den Imam.

Dat was hetgeen mij door verschillende personen werd opgegeven, toen ik onderzoek deed naar de verdeling in stammen en geslachten, doch er is nog eene andere verdeling en daarvoor heeft men de volgende namen:

- 1°. Ata Ngae, Ata Ngae: dit zijn de voornaamste personen in het land, groote en kleine adel;
- 2°. Ana Mabo: gegoede burgers;
- 3°. Ana Rata Orah, ook Ana Kapo of Mardeka geheeten: vrije personen;
- 4°. Ana Noa: kinderen verwekt door slaven en te Endeh geboren ten tijde dat hunne ouders reeds slaaf waren; zij zijn vrijer dan de slaven en kunnen, wanneer zij met een Ana

Rata Orah huwen, zelf Ana Rata Orah worden;

5°. Ata O:

dit zijn de slaven, waaronder ook behooren hunne niet op Endeh geboren kinderen en ook die kinderen die op Endeh zijn geboren toen hunne ouders nog vrij waren, doch die te gelijk met deze tot slaaf werden gemaakt.

Uit het vorenstaande ziet men dus dat de kinderen te Endeh verwekt door slaven na den aanvang hunner slavernij, een trap hooger staan dan hunne ouders, en ook hooger dan hunne broeders en zusters die reeds waren geboren, vóór dat zij met hunne ouders tot slaaf werden gemaakt.

De Endenees zooals wij hem nu zien, is ontstaan uit een vermenging van het volk van Endeh met dat van Soemba, Bima, Sumbawa, Piedjoe en Makassar.

De Makassaarsche trekken komen het meest te voorschijn, en men tracht ook den Makassar in kleeding en woning zoo veel mogelijk te volgen.

Het is echter eene Makassaarsche type van de gemeenste soort en die in alles bij den waren Makassar ver ten achter staat.

De Ata Ngæe's maken over het algemeen eene gunstiger uitzondering. Zij willen gaarne weten dat eigenlijk *zij* alleen met hunne bloedverwanten de echte afstammelingen zijn van de hiervorengenoemde stamvaders, en zouden liefst willen beweren dat ze in rechte lijn afstammen van de zoo schoone Roroe en Modo, wat hun echter niet belet ook aan de drie andere stamvaders alle eer te geven, vooral aan den man uit Modjopahit, aan wiens rijpaard den walvisch (potvisch of cachelot) bij elke zich voordoende gelegenheid wordt geofferd.

Ik zag eens eenige Ata Ngæe's met een troep volgelingen vol spanning aan het strand staan, daar men had vernomen

dat in de baai een cachelot was te zien; het was echter een loos alarm en men ging onverrichter zake naar huis.

De cachelot houdt zich meer op in de wateren der Soloreilanden, alwaar het volk van Lamakéra eene tamelijke bedrevenheid toont in het vangen er van.

In de Endeh-baai komt die visch slechts zeldzaam, doch als er een is te zien, dan komt ook al het volk uitloopen.

Men gaat dan zoo dicht mogelijk bij de zee, velen zelfs gaan er in staan, de Ata Ngaees brengen sirie, pinang, een kip, een geit, rijst enz., strekken de armen zoo ver mogelijk voor zich uit en roepen en schreeuwen dien visch aan bij hen te komen om hormat te ontvangen.

De Endenees is middelmatig gebouwd en donker van kleur; zijne gelaatstreken hebben weinig of niets aangenaams, zoodat de indruk dien hij verwekt, niet gunstig is.

Ook zijn karakter spreekt niet in zijn voordeel.

Hij is wantrouwend, sluw en nieuwsgierig, en toont onverschilligheid voor smarten of ongelukken van anderen.

Die laatste trek komt vooral te voorschijn in zijne zucht tot slavenhandel, waarover later zal gesproken worden.

Hebben de mannen over het algemeen een wat men noemt gemeen uiterlijk, van de vrouwen mag dat niet worden gezegd: deze zien er dragelijk en soms zelfs lief uit, maar de laatsten krijgt de vreemdeling niet ligt te zien, omdat ze zorgvuldig worden bewaard; men moet met de familie bekend en een weinig vertrouwd zijn om de schoone meisjes te voorschijn te doen komen.

Ik zag eens een aankomend en zeer blank meisje, dat naar men mij vertelde, in de laatste vijf jaren, overdag althans, niet buiten de ouderlijke woning was geweest.

De kleeding van den voornamen Endenees bestaat uit een geruiten broek, dito sarong en hoofddoek, en een chitsen kabai, meestal van Makassaarsche kleur.

Sarong, broek en hoofddoek zijn eigen weefsel.

Zij die de reis naar Singapoer makea, zorgen er voor zich

daar een zwart lakensch buisje, met goud of zilver gestikt, aan te schaffen, tegen den prijs van *f* 25 tot *f* 40, welk buisje bij feestelijke en bijzondere gelegenheden wordt gedragen; zijn ze aldus gekleed, dan dragen ze ook een kris.

De mindere man is gewoonlijk gekleed met een groven sarong, zoo hoog mogelijk opgetrokken tot onder de armen, zoo dat alleen de armen en een klein gedeelte van het bovenlijf bloot zijn.

Verder draagt hij een geruiten hoofddoek, en als hij zich mooi maakt, gebruikt hij tevens een broek en buisje, beide geruit of gestreept.

De vrouwen dragen een door hen zelf geweven groven sarong en een kort baadje zonder mouwen, liefst van effen rood katoen, wat de Makassaren te koop aanbrengeu.

Voorname vrouwen hebben fijner geweven sarongs, die van *f* 12 tot *f* 15 kosten, en een kort baadje van zijde of andere kostbare stof; hare armen zijn immer bloot.

Zeer grove gouden armbanden en dito oorknoppen zijn hunne sieraden.

De vrouwen zijn ijverig; behalve het huiselijk werk is het bereiden van katoen tot garen en het weven van kleedingstukken, niet voor eigen gebruik maar ook voor uitvoer, hare gewone bezigheid; duizenden sarongs, door haar geweven, worden naar het eiland Soemba uitgevoerd.

De mannen zijn wel is waar niet lui, doch van landbouw willen ze niets weten, dat laten zij aan hunne slaven, aan het bergvolk, en andere eilanders over, van welke laatsten de producten door handel in hun bezit komen.

Handel is hun lievelingsbedrijf en de Endenezen zijn, althans voor dezen archipel, handelaren in den waren zin van het woord, waardoor ze als van zelf ook zeevaarders zijn geworden.

De heerendiensten strekken zich gewoonlijk niet verder uit dan tot het verleenen van hulp bij het zetten of verbouwen der huizen van de hoofden, en waaraan dan nog het meest door de slaven wordt gewerkt.

Het zijn ook meestal alleen de slaven, waaronder in de eerste plaats die van Soemba, die iets aan den landbouw doen, en ook dat is nog bijzonder weinig.

De Endenezen wonen vrij goed; hunne huizen hebben veel overeenkomst met die der Boeginezen, zij zijn gebouwd op palen, welke laatsten niet in, maar — op groote platte steenen — op den grond staan. Ruim, goed en gezond gebouwd, is de klapperboom er het hoofdbestanddeel van.

Voor palen, balken als anderzins worden de oudste klapperboomen gebezigd, boomen die reeds op dien leeftijd zijn, dat ze in de laatste jaren weinig vruchten hebben gedragen.

Klapperbladeren dienen tot bedekking van het huis, terwijl tot vloer en omwanding bamboe wordt gebezigd; hier en daar ziet men ook een woning met een omwanding van ruw bewerkte planken.

Even als op Soemba, is ook hier de stookplaats of keuken in huis, in sommige wouingen zijn zelfs twee en drie stookplaatsen.

Het is blijkbaar dat de kampongs aanvankelijk met overleg zijn gebouwd, de huizen naast en over elkander staande, met een breede straat er tusschen; het toenemen van het getal huizen heeft echter veel van die regelmaat weggenomen, waardoor het thans een niet gemakkelijk werk is, het juiste aantal huizen te weten te komen.

Wanneer een Europeaan te Endeh voor het eerst voet aan wal zet, en overal om zich heen in het mulle zand bewijzen van onzindelijkheid ziet of ruikt, dan is de indruk die hij van dit volk krijgt natuurlijk niet gunstig.

Maar bij eene nadere beschouwing wijkt langzamerhand die eerst ontvangen indruk, en eindigt men met te erkennen dat Endeh een wezentlijk mooie negorij is, zooals er weinige in den Timor-archipel gevonden worden, en waar veel bedrijvigheid en vrij wat minder armoede heerschen dan op vele plaatsen elders.

Waarheid is het dat de zindelijkheid zeer veel te wenschen

overlaat, en een groot ongerief is dat er geen rivieren in de nabijheid zijn en dus putten moeten voorzien in drink, kook- bad- en waschwater.

Aan de vischvangst wordt weinig gedaan, althans op verre na niet zooveel, als van een volk dat aan zee woont en er zich zoo op 't huis gevoelt, kan worden verwacht; eene groote tegenstelling met de Solor-eilanden, welker bewoners, in het bezit van allerlei vischtuig, zich er zeer op toeleggen, en die er dan ook veel vruchten van plukken, niet alleen voor eigen gebruik, maar ook nog om te verkoopen aan de bergvolken en aan vreemde vaartuigen, die daar komen handel drijven.

Men ziet in de baai van Endeh enkele personen in een sampan gezeten aan het hengelen, weder anderen werpen het net, waarbij kinderen de sampan besturen, doch verder strekken zich die werkzaamheden niet uit.

Ook van den aanmaak van zout, waarop hij als ruilmiddel tegen de door hem gewilde artikelen van de bergvolken zulke goede winsten heeft, wordt betrekkelijk weinig werk gemaakt; men maakt zout, doch op verre na niet voldoende, zoodat een groot gedeelte wordt gekocht van de Arabieren op Soemba en van de Makassaren en Solorezen.

De Endenees is, wat zijn eten aangaat, zoo sober mogelijk: rijst of djagong, dan wel obi khadjoe (cassave) of half-oude klappers, en kan hij het krijgen een vischje er bij, ziedaar wat voor hem voldoende is en waarmee hij zich al heel gelukkig acht.

Er zijn kippen, geiten, en bij de bergvolken varkens, karbouwen, en eenige schapen, doch al dat vleesch is te duur en maar luxe voor hem, die zoo gaarne wil sparen of beter gezegd geld wil maken, en dit laatste willen de Endenezen.

Om geld bij een te zamelen is hij niet te lui; hij zal wel is waar met de handen er niet veel voor willen werken, noch zich als bediende willen verhuren, doch hij brengt zijn goed naar 't gebergte, ruilt en handelt, gaat ter zee, zeilt en, moet het zijn, roeit dagen achter een, om te komen waar hij

weet dat zijn waar geweld is, loopt des noods uren ver, legt geduld aan den dag, leeft als de arme Chinees die voor het eerst uit China komt, en maakt geld.

Vleesch wordt dus alleen door voorname Endenezen gegeten en ook voor hen is het volstrekt geen alledaagsche kost, terwijl het slagten van een karbouw slechts in bijzondere gevallen, b. v. bij feestelijke gelegenheden voorkomt, want zij hebben geen karbouwen en de bergvolken die ze wel hebben, zijn er duur mee.

Kunnen de Endenezen ook geen rijst of djagong meer koopen, dan schiet hun veelal toch nog cassave (obi khadjoe) over en in het ergste geval voeden zij zich met half oude klappers; — van honger, zooals dat van tijd tot tijd op Soemba en dikwijls op Savoe en enkele andere plaatsen voorkomt, is op Endeh nooit of slechts hoogst zelden sprake.

Slavenhandel was van af de vroegste tijden het geliefkoosde bedrijf der Endenezen, welke gewoonte van kwaad tot erger ging.

Koopen en verkoopen van slaven en, als de gelegenheid gunstig was, een ongelukkige met geweld wegvoeren en tot slaaf maken, was eindelijk een gewoon bedrijf voor hen geworden.

Vaak gingen zij daarvoor naar Soemba, om daar in tijd van honger voor een paar zakjes padi een slaaf of slavin te koopen.

Zij gaven dan aan den Soembanees voor een paar rijksdaalders klappers of padi op crediet, en als de tijd van betalen dáár was, werd bij onvermogen van den schuldenaar deze of iemand anders uit dat huis door het magts-vertoon van een 3 of 4 tal geweren gedwongen den schuldeischer naar diens prauw en vervolgens naar Endeh of Piedjoe te volgen, om daar als slaaf verkocht te worden.

O! dat lokte hen zoo aan en was hun eene aanleiding om den gewonen ruilhandel eindelijk als bijzaak en den slavenhandel als hoofdbedrijf uit te oefenen.

Door gebrek aan stoomschepen was het een zeldzaamheid

als in deze wateren zulk een vaartuig werd gezien en nog zeldzamer gebeurde het dat plaatsen zooals Eudeh en Soemba er door werden bezocht.

Geen wonder dus dat de Endenczen, de handen zoo geheel en al vrij hebbende, op grooten schaal slavenhandel dreven, en dit was het dan ook, naar ik meen, wat den Resident Gronovius eenige jaren geleden aanleiding gaf, zich plotseling met eene kleine vloot voor de negorij Eudeh te vertoonen.

Volgens het verhaal mij door den Radja Mandalangi en anderen gedaan, werd de toenmalige Radja bij den Resident ontboden.

Hij kwam echter niet aan boord, doch zond den imam met nog een paar volgelingen op verkenning uit.

Toen de Resident ook aan dezen zijn verlangen te kennen gaf den Radja persoonlijk aan boord te zien, zond de imam de menschen die hij bij zich had weg, met de boodschap dat de Radja vooral *niet* moest komen.

Van boord uit kon men aan de bedrijvigheid aan wal merken dat van toen af velen de vlugt namen.

Eindelijk bood de imam aan zelf den Radja te halen, hij vertrok met den ernstigen last den Radja aan boord te doen verschijnen, waartoe een ultimatum werd gesteld, doch de Radja kwam niet en ook de imam bleef weg.

Op den derden dag na aankomst van den Resident aldaar, na vergeefs op den Radja te hebben gewacht, verkondigden de kanonnen hoe ontevreden het Nederlandsch Indische Gouvernement op Eudeh was, en de negorij werd getuchtigd.

De Endenezen erkennen volmondig, dat terwijl men wist dat Eudeh behoorde onder den Resident van Timor, de handelingen van den Radja en Imam van dien aard waren, dat de ontvangens verschrikkelijke tuchtiging wezenlijk wel verdiend mocht heeten.

Zij noemen die tuchtiging verschrikkelijk, omdat er geen huis was wat niet had geleden, en vele geheel en al waren verbrand; klapperboomen werden vernield, prauwen stuk geschoten en zelfs zijn er een paar menschen bij omgekomen.

Een broeder van den Sabandar die — om aan de Endenezen te toonen hoe moedig hij was — aan 't strand was gaan staan en met zijne wapens en met de vuist den Resident al schreeuwende dreigde, werd door een 24 ponds kogel letterlijk in tweeën geschoten.

Tot in 't gebergte werden later kogels gevonden en nu nog verwondert men zich over de draagkracht der kanonnen van den „Toewan Besar.”

Even 24 R kogel staat op een staak vóór de woning van den tegenwoordigen posthouder tot herinnering.

Toen Radja Mandalangi mij die geschiedenis had verhaald, wees hij op dien kogel en zeide „djangan main gila sama „Gobernament!” en dat het gemeend is en de schrik er nog in zit, is genoegzaam gebleken.

Immers, kwam na dien tijd een stoomschip vóór Endeh, dan beefde alles: de vrouwen en kinderen gingen op de vlugt, om door vele mannen te worden gevolgd.

Toen een 8 of 9 tal jaren geleden een der Ata Ngae's, genaamd Kaij Matta, broeder van den tegenwoordigen radja, door den resident Esser te Endeh werd opgeëischt om hem naar Koepang te volgen; ten einde zich aldaar te verantwoorden omtrent de door hem gepleegde ongeoorloofde handelingen te Soemba, behoefde die resident niet lang te wachten; men kende den resident, die bij zijne groote humaniteit en bereidwilligheid om te helpen waar hij kon, strikt regtvaardig was, maar die ook fermeit genoeg bezat om bij ongehoorzaamheid aan het Gouvernement den schuldige gevoelig te straffen.

Ook was men de ontvangen tuchtiging van vroeger nog niet vergeten en men haastte zich Kaij Matta aan boord van het stoomschip te brengen, om aldaar vergiffenis te vragen.

En diezelfde Kaij Matta was toen en is ook nu nog de invloedrijkste persoon en de orang brani op Endeh.

Het is Kaij Matta zelf, die mij dit voorval heeft verhaald.

Dat daarop de slavenhandel op Endeh zou hebben opgehouden, daarop zal wel niemand durven zweren, doch de

plaatsing op Soemba van ambtenaren, nu meer dan zes jaren geleden, en op Endeh van eenen posthouder, en eindelijk dat het rijk van Endeh, dat zulk een druk verkeer met Soemba heeft, onder het administratief beheer van den controleur van Soemba is gebracht, dit alles heeft veel bijgedragen om den slavenhandel, zoo al niet geheel te doen ophouden, dan toch zeer zeker veel te verminderen.

Wel wordt nog van tijd tot tijd steelsgewijze een slaaf van Soemba naar Endeh uitgevoerd, maar geheel is dit niet te voorkomen, omdat te Endeh en te Soemba het zelfbestuur aan de vorsten is overgelaten en wij dus niet anders dan raadgevend tusschen beide mogen komen, waardoor men niet alles doen kan wat men wel zou willen.

Er heeft echter te Endeh vooruitgang plaats, waartoe de geschiktheid van den heer de Frettes, een Ambonnees die sedert een paar jaren aldaar als posthouder geplaatst is, en die met radjas en volk aldaar vrij goed weet om te gaan, veel bijdraagt.

Komt eens of twee malen per jaar een stoomschip te Endeh een bezoek brengen en gaat de op Soemba geplaatste ambtenaar van tijd tot tijd daar een inspectiereis maken, dan zal het niet zoo heel lang meer duren of de Endenezen zullen in ons vertrouwen beginnen te stellen, en ook wij zullen dan, naar het zich laat aanzien, de Endenezen gunstiger leeren beschouwen.

Bij mijn verblijf onlangs op Endeh, heb ik met de hoofden hier en daar uitstapjes gemaakt, met hen vertrouwelijk gesproken en daarbij gezien dat een groot gedeelte hunner in verstandelijke ontwikkeling boven al de hoofden in den Timor-archipel staan, waardoor ik grond heb voor de bovenvermelde overtuiging.

Wanneer ik, naar wat de radja er mij van heeft verteld, de bevolking van Endeh thans op 14,000 zielen stel, dan geloof ik er niet ver af te zijn, als ik zeg dat 4000 hunner slaven zijn.

Die slaven hebben het er echter niet zoo, als wij ons

het lot van een slaaf voorstellen: zoowel op Endeh als op Soemba heeft hij een zeer dragelijk lot — altoos als men in aanmerking neemt dat hij nu eenmaal slaaf is.

Zijn werk wordt veelal aan zijn eigen oordeel overgelaten en met het weinige wat hij doet, is men gewoonlijk tevreden.

Oude slaven met hun gezin, zij die b. v. door erfenis zijn verkregen, worden zeer ontzien, men beschouwt hen als ver-trouwelingen en noemt hen zelfs *alie* of *kæe* (adé of kaka).

Hoe dus het lot is van eenen slaaf die zijn heer heeft hel-pen geld verdienen, en die ook voor zich zelf zóóveel heeft verworven dat hij zelf in het bezit is van slaven, is ligtelijk na te gaan.

De slaaf helpt bij het bouwen van het huis zijns meesters, zamelt en droogt zijne klappers, verrigt nog andere kleine werkzaamheden, en als hij kan worden vertrouwd, volgt hij zijn heer op reis naar Singapoera; zie daar wat veelal hun werk is.

Anderen houden zich bezig met huiselijke bezigheden, halen water en brandhout en weven sarongs.

Hiermede zal ik van het onderwerp slavernij afstappen.

De wapens der Endenezen bestaan in een smalle niet al te lange kléwang, pijl en boog, en Singapoersche geweren van f 8 à f 10 waarde; — de Ata Ngæe's dragen een kris, en als zij zich eenigzins veraf begeven, hebben zij een gevolg bij zich, dat voorzien is van geweren, kléwangs en pieken.

Onder de Ata Ngæe's zijn er die in het bezit zijn van zware en vrij deugdzaame buksen; zij noemen zulk een buks *trekol* en koopen die te Singapoer voor \pm 100 rijksdaalders (de Endenees en Soembanees spreekt en rekent immer bij rijksdaalders).

Enkelen hunner weten met dat wapen vrij goed om te gaan, maar over het algemeen kan men van den Endenees niet zeggen dat hij in het handteeren van eenig wapen groote bedre-venheid heeft.

Met een geweer bij zich, al is hij dan ook al geen schut-

ter, gevoelt hij zich echter sterk, en op Soemba, alwaar de Endenezen zoo dikwijls als huurlingen een negri hebben helpen vernielen, heeten zij een gevaarlijke vijand.

Aan klapperboomen is Endeh meer dan rijk: overal ziet men duizenden en nogmaals duizenden dier boomen; niet alleen voorziet die boom in een voornaam iets, n. l. in het materiaal voor al de woningen dier groote negorij, maar de vruchten maken de eerste bron uit onder de middelen van bestaan voor de geheele bevolking.

Niet één Ata Ngæe is in staat te vertellen hoeveel honderden klapperboomen hij heeft; hij kan ze dan ook niet tellen, omdat bij den aanplant geen regelmaat heerscht; doch niet alleen ieder groot persoon, maar ieder Endenees heeft klapperboomen.

Zooals in mijne bijdrage tot de kennis der taal-, land- en volkenkunde van Soemba is gezegd, wrijft men zich daar het geheele ligchaam met het sap van zijn gekaauwde klapper, welke vrucht daar als het ware waschwater levert.

De Endenees heeft dus in Soemba eene plaats waar zijne klappers zeer gewild zijn.

Om nu op een kleine prauw van 3, 4 of 6 kojangs zooveel mogelijk te laden, worden de oude klappers eerst in tweeën gedeeld, vervolgens in de zon gedroogd en dan boven een vuur gerookt; volgens bewering zou van de gerookte klappers meer olie worden verkregen dan van de versche, waarover ik geen bepaald oordeel durf vellen, doch wel kan ik zeggen dat de olie, gemaakt van gerookte klappers, dikker, geuriger en beter is, dan die welke van de versche klappers wordt bereid.

Geregen aan rissen van 20 klappers, worden jaarlijks alleen naar Kambéra 4, 5 à 6 maal honderd duizend, en naar het geheel eiland Soemba meer dan een millioen klappers uitgevoerd.

Maar de Endenees brengt ze ook naar de Solor-eilanden, naar Koepang, Rotti, en Savoe, terwijl ook door de Makassaren en Piedjoerezen klappers en veel klapperolie meêgenomen wordt.

Neemt men nu in aanmerking dat ieder huis te Endeh klappers en klapper-olie verbruikt, dat de olie pikols-gewijze wordt uitgevoerd, en dat duizenden Endenezen, berg- en strandbewoners, al is er ook geen gebrek aan ander eten, elken dag eenmaal zich voeden met half-oude klappers, dan kan men zich een denkbeeld vormen van den rijkdom aan klapperboomen op Endeh en zou men dat land ten regte het klapperland kunnen noemen.

Kleine vaartuigen, zooals prauwen van 1, tot 15 à 20 kojangs, heeft Endeh vermoedelijk \pm 80; zij worden gedeeltelijk door de Endenezen gemaakt, en gedeeltelijk gekocht van de Makassaren en Piedjoerezen.

De eigenaar van zulk een vaartuig verhuurt het voor eene reis tegen betaling van 1/10 van alles wat aan handelsartikelen wordt meêgenomen.

Zij die naar Singapoera gaan om daar parangs, kruid, geweren, madapollam, rood katoen enz. te koopen, moeten van het kontant geld, wat zij daartoe meênemen, vooraf 1/20 deel betalen.

Hij die zich in staat acht als anachoda te fungeren, huurt met nog een 12, 15, of 20 tal Endehnezen, die gedurende de reis als matroos dienst doen, zulk een prauw; ieder hunner neemt meê wat hij heeft of elders wil verkoopen, en moet zijn aandeel in de prauwhuur vooraf betalen, en vermits daarbij veel bedrog heerscht om een gedeelte der betaling te ontduiken — getuige de klagten die daaromtrent zoo menigwerf zijn ingekomen — zoo wordt immer veel minder opgegeven dan dat wat men meêneemt en kan de posthouder daardoor niet met juistheid weten wat uitgevoerd wordt.

Ook gaan ze, nadat de pas reeds is ontvangen, meestal naar Noesa Endeh, om daar de lading zooveel mogelijk aan te vullen; dus buiten weten en tot nadeel van den eigenaar der prauw.

Hoe ver dit bedrog gaat is mij onlangs gebleken met de opvarenden van eene prauw, die te Endeh betaald hadden voor

8 snoeren Endenesche kralen (moeti saki), terwijl zij te Kam-béra 24 snoeren verkochten; de snoer kost te Endeh \pm f 75 en wordt op Soemba voor 80 à 100 rijksdaalders verkocht.

In de laatste 3 maanden is, voor zooveel daarvan opgave werd gedaan, uitgevoerd:

\pm 200,000 klappers à f 1 de 100 stuks,		
198 pikols klapperolie.	ad f	15,—.
1500 Endenesche sarongs	ad "	2,—.
700 hoofddoeken	ad "	0,25.
300 omslagdoeken	ad "	0,50.
120 pikols kaneel	ad "	7,50.
25 katti vogelnestjes.	ad "	12,50.
14 dito schildpad.	ad "	7,—.
128 snoeren moeti saki (Endenesche kralen) No. 1, een waarde hebbende van f 75,— en		
888 snoeren dito kralen No. 10, welke f 2,50 per snoer kosten.		

Het vorenstaande is echter ver beneden het cijfer van wat wezenlijk is uitgevoerd, om redenen hiervoren vermeld.

Verder wordt bij duizenden zakken gedroogde pinang naar Soemba gebracht, zoo ook gedroogde obi khadjoe (cassave), gemoeti-touw en meer artikelen.

De moeti saki, ook moeti tana geheeten, zijn kleine, vuilgeele kraaltjes en in den Timor-archipel zeer gewild.

Ik zag onlangs den radja van Taimanoe (op Soemba) vijf halssnoeren van die kralen koopen voor vijf honderd rijksdaalders; de Endenezen koopen ze te Sika oostelijk en te Kéo westelijk van Endeh.

Naar zij zeggen komen die kraaltjes hier en daar te voorschijn, als de alang-alang is verbrand.

Als invoer gedurende de laatste zes maanden is den posthouder opgegeven:

868 geweren,
93 pikols kruid,

- 36950 Singapoersche parangs,
 225 bijlen,
 54 pikols koperdraad,
 73 ijzeren braadpannen,
 6 ton Boslemmer messen,
 9 pikols ivoor (olifantstanden),
 600 rollen Madapollam,
 250 rollen ongebleekt katoen,
 570 rollen roodkatoen,
 50 rollen zwart katoen,
 20 rol keper,
 790 pikols rijst,
 1 bol opium en verder

Makassaarsche sarongs, aardewerk, djagong [en eenige klei-
 nigheden, alles te zamen voor een waarde van *f* 67566,—
 hierbij zal een en ander ook wel niet nauwkeurig zijn opge-
 geven, omdat van eenige artikelen mede prauwhuur betaald
 moet worden.

Gaat gedurende de reis de prauw verloren, dan moeten de
 huurders dezelve gezamenlijk vergoeden.

De kampongs, of beter gezegd de geheele negorij der Ende-
 nezen, is omringd door cactus-planten; even als men van het
 strand door smalle wegen in de negorij komt, even zoo verlaat
 men die negorij, naar het oosten gaande, door zeer smalle paden,
 langs welke men in de klappertuinen komt.

Iedere kampong heeft daartoe haar eigen weg, welke paden,
 om beveiligd te zijn tegen verraderlijke invallen der bergvol-
 ken, zóó smal zijn, dat men er bijna niet anders dan bij dag
 kan doorkomen, althans als men niet met de cactus-planten
 in aanraking wil komen.

Heeft men de negorij in oostelijke rigting verlaten, dan
 komt men in de vlakke van Endeh.

De Endenezen hadden vroeger geen paarden; een jaar gele-
 den echter verzocht ik den posthouder zich een paard aan te
 schaffen, wat in het gebergte te krijgen is voor een Singapoersch

geweer, wat kruid en nog eenige kleinigheden, en dan den radja en andere hoofden het verzoek te doen dat voorbeeld te volgen, opdat ook zij zich gemakkelijker zouden kunnen bewegen en verre uitstapjes makende, zodoende hun eigen land beter zouden leeren kennen.

Daaraan heeft men voldaan. Er zijn nu een 20 tal paarden, eigendom van eenige Ata Ngae's, die met hunne paardjes zeer in hun schik en er niet weinig trotsch op zijn; daardoor had ik gelegenheid vrij uitgestrekte uitstapjes te maken, in gezelschap van den posthouder, den Radja en nog een 6 tal hoofden.

Van de negorij door het midden der vlakke gaande, bereiken wij, na $\frac{3}{4}$ uur in versnelden stap te hebben gereden, de Ipi-baai.

Er was geen andere weg dan langs en onder de met veel vruchten beladen klapperboomen, een traject dat de vreemdeling die er niet aan gewoon is, niet met heel veel gerustheid aflegt.

De baai van Ipi mag een schoone baai heeten.

Zij biedt in den westmouzon een veilige ankerplaats aan voor vele prauwen, en misschien wel voor een 8 tal groote schepen, welke laatste, naar wat mij door de hoofden is verzekerd, daar op 15 à 20 vadem kunnen ankeren.

In den noord-westelijken hoek loopt een snelstroomende, tamelijk groote rivier uit, zij heet Nanga Dona en ontspringt uit het gebergte van Oedoe-moetoe.

Op weg naar die rivier langs het strand rijdende, maakte ik kennis met het hoofd van Dona, den voornaamsten radja der berg-negorijen daar in de buurt.

Die radja liep zóó regt op mij aan, alsof hij door mij heen of mij om ver wilde loopen, wat aanleiding gaf aan den hiervoren genoemde Kaij Matta om hem te zeggen op zij te gaan voor de kapal api; toen bleef hij staan en vroeg „welke kapal api?” „Wel, dezelfde die ons vroeger zoo geslagen heeft. Wij zijn nu zeer bevriend en daarom raad ik Dona aan om maar wel met ons te blijven.”

Men keek mij aan met groote oogen, den mond wagewijd open, en de radja van Dona legde geen lust meer aan den dag mij omver loopen.

Zooals hiervoren gezegd, kunnen groote schepen in den west-mousson die baai veilig binnen loopen, zij zullen er drinkwater vinden en volk van Endeh.

Bij gebrek aan levensmiddelen kan de gezagvoerder zich die verschaffen van de Endenezen, wier negorij slechts een paar palen van daar verwijderd ligt, of van de omliggende berg-negorijen.

Jaren geleden waren aan den oever der hiervoregenoemde rivier een paar Endenesche kampongs, maar oorlogen met de bergbewoners hebben hen zich doen aansluiten bij de groote negorij aan de Endeh-baai.

Nu is men weêr echter begonnen een paar huizen aan de Ipi-baai te bouwen.

De vlakte van Endeh, of hoe men die uitgestrektheid wil noemen, schat ik op een omtrek van 11 à 12 palen.

Zij maakt het voornaamste gedeelte uit van het landschap Endeh; duizenden en nogmaals duizenden klapperboomen vertoonen zich allerwege aan het oog; djagong of andere tuintjes ziet men slechts hier en daar, want aan den landbouw wordt alleen door de slaven een weinig gedaan, daar men dit bedrijf liever overlaat aan de bergvolken, die dienaangaande minder traag zijn.

Doch bewerkt de Endenees ook al niet den grond, onbenut laat hij dien toch niet liggen: klapperboomen die al wat oud zijn geworden, en wier opbrengst in het ooglopend vermindert, worden gekapt, en andere aangeplant; men ziet dan ook veel jongen aanplant, tot zelfs vrij hoog tegen de berghellingen, en in de laatste jaren zijn meerdere Endenezen in het bezit gekomen van klappertuinen op verder afgelegene plaatsen, naast en tusschen verschillende bergnegorijen.

Is de bodem der zoeven genoemde vlakte, welke aan zee en zoo veel lager ligt dan het omliggend land, ziltig en daar-

om bij uitnemendheid geschikt voor de klapperteelt, ook elders tot op uren ver van daar en in het gebergte zelfs ziet men duizenden klapperboomen.

Maar ook voor andere cultuur is de grond geschikt, want de bodem, vooral van de omliggende bergnegorijen, is naar het mij toescheen met eene vrij dikke laag humus bedekt en zeer vruchtbaar, doch de Endenesche strand-bewoners bemoeijen zich uitsluitend met de klapperteelt en laten, zooals reeds meer-malen is gezegd, de andere cultuur, waaraan zoo veel meer werk is verbonden, over aan de bergvolken.

Het zijn dan ook laatstgenoemden die de strandbewoners de meeste levensmiddelen bezorgen; ik zag door hen te koop aanbrengen sirih, pinang, padi, djagong, cassave, pisang, laboe, bangkoan, djamboe, saprijke lemmetjes en groote, zeer zoete Chinas-appelen.

Verder groeit op Endeh katoen, en is er geen gebrek aan bamboe.

De mangga's zijn er bijzonder aangenaam van smaak en er is zulk een overvloed van, dat als die vrucht tot rijpheid komt, de van de boomen gevallen vruchten bij honderden blijven liggen verrotten; ook aan ananassen heeft Endeh overvloed, want er zijn uitgestrekte ananas-tuinen en vele paggers van die plant.

Alhoewel het in het laatst van Junij was, zag alles er zoo frisch en groen uit, als op vele plaatsen elders in den Timor-archipel gedurende den westmouzon.

Er valt op Endeh dan ook een sterke dauw, en meer regen dan elders in de residentie Timor.

In een der tuintjes van Amboetoonda, eene kampong aan 't strand, zag ik één koffieboom, de eenige welke was overgebleven van een twintigtal boomen, jaren geleden daar geplant.

Hij was al zeer oud, doch droeg nog vruchten.

Ik heb den eigenaar gewezen hoe de grond om dien boom tot op een afstand van 8 voet moet worden schoongehouden,

hem gezegd dat die boom hoogst waarschijnlijk de eenige koffijboom is op het geheele eiland, en hem beloofd dat zijn naam bij het Gouvernement zal bekend worden, als hij er toe overgaat de vruchten van dien boom voortaan te planten op een hoogte van ± 1000 voet boven de zee; hij vertelde mij zelf dat het hoog in 't gebergte bijzonder vruchtbaar was, en dat hij dat wel wil doen, als de kompanie dat zoo gaarne heeft.

Als hij het doet is 't een wonder, want die man houdt meer van brandij dan van koffij.

Behalve kippen en eenige geiten ziet men aan het strand geen andere dieren; in het gebergte echter zijn eenige negorijen in het bezit van paarden en schapen, en sommigen zelfs rijk aan karbouwen, welke laatste, naar wat mij werd gezegd, niet goedkoop zijn, want voor een karbouw van middelmatige grootte vraagt men 40 rijksdaalders.

De paarden, hoewel niet hoog, zijn uitmuntend voor bergtochten, doch minder schoon dan die welke ik zag te Geliting aan de noordkust van Flores.

Ik heb vernomen dat er negorijen zijn, die in de laatste jaren zich meer toeleggen op de paardenteelt, in de hoop ze later aan de schepen te kunnen verkoopen.

Waterleidingen, wegen en bruggen heb ik in de nabijheid der groote negorij Endeh niet gezien, en rivieren alleen de hiervoren vermelde Dona; verder af van de strand-negorij is het land rijker aan water.

De bergvolken houden op vaste dagen markt, en hebben daartoe onderscheidene plaatsen, alwaar ook de Endenezen hunne waren gaan ruilen, doch aan het strand komen ze niet.

De Radja had er wel ooren naar zelf een passer in het leven te roepen, doch in den eersten tijd zal er nog wel niets van komen, door oorlogen tusschen de bergnegorijen Onekoré en Manoenggoh, waarin ook de Endenezen zullen gewikkeld worden en waartoe de Ata Ngae Radja Mandalangi onwillekeurig aanleiding heeft gegeven.

Gedurende mijn verblijf te Endeh werd het mij dagelijks

vrij lastig gemaakt om raad en hulp ten einde die zaak uit de wereld te maken; doch gelijk het ook met vele Europeanen gaat, die raad vragen om dien niet op te volgen, zoo was het ook hier.

Het behoefde den Radja niets meer te kosten dan het zenden van een boodschap, waarbij hij naar regt en billijkheid deed uitkomen dat hij de zaak vroeger verkeerd had ingezien, en die boodschap van een klein geschenk vergezeld te doen gaan; of wel — wat in deze aangelegenheid zeer goed kon geschieden — hij had er slechts genoeg in behoeven te nemen dat ik mij persoonlijk naar Manoenggoh begaf, en daar een paar geweschoten loste, en men zou althans gedurende den eersten tijd gerust hebben kunnen zijn; doch ook de Endenees is niet vrij van valsche schaamte: het een nog het ander viel in Mandalangi's smaak.

Even als op eenige andere plaatsen in de Residentie Timor, bestaat ook hier het gebruik dat twisten tusschen verschillende negorijen onmiddelijk ophouden, zoodra de Toewan zich in eene dezer negorijen vertoond.

Niet zelden is dat een groote en zeer hinderlijke teleurstelling, vooral voor die negorij die vermeent in haar regt te zijn, en bovendien het verlies van menschenlevens nog heeft te wreken, alvorens zij rekest — wat hare eer in die zaak betreft — voor de tegenpartij niet onder te doen.

Ambtenaren met bestuur belast in de Residentie Timor moeten in dergelijke gevallen niet te voorbarig handelen en vooral door verkeerd geplaatsten dienstijver zich niet laten verleiden een zaak tusschen de Radjas onderling tot de onze te maken, waardoor wel eens kans zou kunnen bestaan, dat zij zich zelf en zodoende het Gouvernement in ongelegenheid brachten.

In het landschap Endeh zijn thans twee personen die zich toewan tanah noemen, de een heet Kaij Kemboe en zegt in rechte lijn af te stammen van den vroegeren toewan tanah Amboe Ngobee, van wien op bladz. 3 is gesproken.

Volgens hem zou het grootste gedeelte van den grond in de vlakte van Endeh hem toebehooren.

Reeds sedert onheuchelijken tijd hebben vele Ata Ngace's er gebruik van gemaakt en er klappers geplant, voor welk gebruik van den grond hem in vroegere jaren een zekere opbrengst in vruchten werd betaald; velen echter blijven tegenwoordig in het betalen dier opbrengst nalatig.

De toewan tanah staat tegen over zoo velen alleen, en gevoelt zich niet sterk genoeg om zijn goed regt te handhaven, wat zoolang zal duren totdat hij tot de uitvoering overgaat van dat middel waarmee hij reeds meermalen heeft bedreigd, n. l. bergvolk te huren om de onwillige betalers te beoorlogen, hunne klapperboomen uit te roeijen en een gedeelte van den grond als betaling voor die bewezen dienst aan dat bergvolk af te staan.

De vrees echter dat hij dan door de Endenezen zal worden vermoord, heeft hem tot nu toe er van terug gehouden, en ik geloof dat dit zeer verstandig van hem is.

Ook de sabandar noemt zich toewan tanah over de Goenoeng Roondja.

Hij zegt af te stammen van "orang-orang jang datang dari Room", die op den Goenoeng Roondja hebben gewoond; meer weet hij van zijne Roomsche voorouders niet te vertellen en niemand met hem.

Hiervoren is gezegd dat de Endeh-baai een der schoonste is van het geheele eiland.

Hoeveel vaartuigen in die baai ten anker kunnen liggen, durf ik niet zeggen, waar is het dat er ruimte is voor een aantal groote schepen, welke in den oostmousson op 20, 18, 15, 12 en 10 vadem kunnen ankeren.

In den westmousson gaan vele prauwen ten anker in de baai van Noesa Endeh. Ook voor een paar groote schepen biedt die baai een veilige ankerplaats aan; althans als ik mag gelooven wat de hoofden mij daarvan hebben verteld.

Noesa of Poeloe Endeh, waarmede deze beschrijving is aangevangen, werd bij afwisseling geheel of gedeeltelijk verlaten.

Dat eilandje, zoo zeer nabij gelegen, werd immer beschouwd

als een veilig toevlugtsoord voor de Endenezen, als zij in oorlogen waren gewikkeld onderling of met de bergvolken, en het hun al te benauwd werd gemaakt, zoodat het dan eens volkrijk mogt heeten en dan weder zeer schaarsch van volk was voorzien, al naar gelang der omstandigheden.

Thans zijn er vermoedelijk een 60 tal huizen, en zouden er volgens ontvangen opgave een 1000 tal zielen verblijf houden.

Het aantal klapperboomen, met den aanplant waarvan men zeer langzaam aan is voortgegaan, neemt meer en meer toe; van het aanplanten van obi khadjoe (cassave), een der gewichtigste voedingsmiddelen, wordt veel werk gemaakt; aan langwerpige schijven gesneden en in de zon gedroogd, worden er jaarlijks duizenden zakken van uitgevoerd naar Endeh en Soemba.

Ook wordt er een weinig djagong verbouwd en kalk gebrand.

Vogelnestjes van zeer goede soort worden er ook gevonden, echter niet veel.

Op dat eilandje ziet men nu nog de overblijfselen van een fortje, wat de Endenezen er aan herinnert dat zij het aan een der voorzaten van hunnen tegenwoordigen imam hebben te danken, dat zij thans Mahomedaan en niet Christen heeten te zijn.

Immers 250 jaren of iets langer geleden, hebben zich op Noesa Endeh eenige Portugezen gevestigd en aldaar een fortje gebouwd.

De baai van Noesa Endeh, gelegen aan de N. W. zijde, is dat gedeelte van het eilandje, wat het naast bij den vasten wal ligt van het grootere eiland Flores of Mangarai, en op dat eiland, juist tegenover de zoeven genoemde baai, was reeds in overouden tijd de groote negorij Noemba, met het volk van welke negorij de Portugezen, als zij het groote eiland bezochten, het eerst in aanraking moesten komen

Die Portugezen kwamen in het bezit van eenige der schoonste vrouwen van Noemba, welke laatste tot het christendom werden bekeerd.

Hun voorbeeld vond navolging bij anderen en langzamer-

hand werd de geheele bevolking uit Noemba tot het christendom gebracht.

Men was reeds begonnen ook het volk uit het landschap Endeh daartoe overtehalen, toen zich een man vertoonde die voor het Mahomedanisme ijverde.

Die man was een Endenees, tijdelijk te Noesa Endeh woonachtig; om gewichtige redenen moest hij dat eilandje verlaten, en de vlugt nemen naar de Solor-eilanden.

Daar Mahomedaan geworden, keerde hij een paar jaren later te Endeh als imam terug en het is door hem dat het volk van Endeh, toen — even als nu nog het bergvolk — heidensch, tot den Islam is overgehaald.

Naar veler gevoelen zou die man daarom zijn geslaagd, omdat hij niet gelijk de christen-priester tegen den slavenhandel predikte, ook omdat het mogen hebben van niet meer dan ééne vrouw hun wel wat weinig voorkwam.

Waarom de Portugezen Noesa Endeh weder hebben verlaten, daaromtrent weet men niets met zekerheid te vertellen; men denkt dat de snelle uitbreiding van den Islam de reden kan geweest zijn, ook vermeenen de Endenezen te weten, dat die Portugezen de wijk hebben genomen naar het oostelijk gedeelte van Timor.

De Endenesche hoofden, die met mij over Noemba spraken, vertelden dat daar twee R. K. kerken zijn geweest en er veel welvaart heeft geheerscht, doch konden niet nalaten op ietwat spotachtige wijze er bij te voegen, dat zij nu medelijden hebben met het volk uit Noemba, omdat deze hun Toehan Déo in een kist hebben geborgen en nu geen Toehan Allah meer hebben.

Dit noopte mij hen daarop ernstig te vragen, of het niet eerder is aantenemen dat het volk van Noemba, hoewel reeds zoo geruimen tijd wat de godsdienst betreft aan zich zelf overgelaten, juist door die handeling toont dat zij nog meer Christen is dan de Endenees Mahomedaan, welke laatste toch, in strijd met de leer van Mahomed, zoo gaarne opium gebruikt en een

glas brandy niet versmaadt; dat dit mij trouwens niets verwonderde, omdat ik wist dat de Endenezen den Islam van de Solor-eilanden hebben gehaald, alwaar men bijzonder goed op de hoogte is, wat mij voor een 8tal jaren was gebleken, toen bij gelegenheid van een besnijdenis-feest te Andanara, waarbij ook het volk van Trong tegenwoordig was, 200 kisten arak werden uitgeschonken en het volk dagen achtereen in dierlijken toestand verkeerde; — en dat, als er al kwestie was van medelijden, men dat dan in de eerste plaats met de Endenezen moest hebben, die wel een Toehan Allah hebben, en toch zich zoo gaarne schuldig maken aan de onmenselijke handeling van slavenhandel.

Op het door hen mij daarop gedaan verzoek om niet boos te zijn, gaf ik ten antwoord dat daartoe geen reden was, ook niet van hunne zijde, en dat ik mij overtuigd hield dat zij dit zouden toonen door mij naar Noemba te vergezellen; zij beloofden dat en hebben woord gehouden. Hierachter zal over de reis naar Noemba gesproken worden.

De leer van den Islam, waarmede men daar nu bijna 150 jaren geleden is begonnen, bepaalt zich tot het landschap Endeh (de Berg-Endenezen zijn Heidenen), en men heeft van uit het landschap Endeh van uitbreiding dezer godsdienst tot dus ver weinig of geen werk gemaakt, wat dan ook minder van hen kon verwacht worden, omdat toch het volk van de Mahomedaansche godsdienst weinig begrip had en van de priesters niet kon worden gezegd dat zij de anderen vooruit waren.

Sedert een paar jaren heeft men dienaangaande verandering kunnen waarnemen, want de priesters, waaronder één die reeds meermalen op Java is geweest, trachten zich zelf meer te ontwikkelen en, bijgestaan door een paar helpers die zij Goeroe's noemen, leggen zij zich ook meer toe om de jeugd te onderwijzen.

Er zijn twee tempels; voor iederen tempel is een Imam en een paar Goeroe's.

De Imam en eenigen zijner vrienden gaan dagelijks naar de

missigit, doch des Vrijdags wordt dat bidhuis door meerdere belangstellenden bezocht.

Dat de Imam met der tijd meer invloed zal krijgen is te voorzien, voor het oogenblik echter is zijn invloed niet grooter dan die van een gewoon Ata Ngæe.

De priesters hebben prauwen, verhuren die, handelen een weinig, en leven verder van wat zij krijgen bij gelegenheid van huwelijken en sterfgevallen, begrafenissen en besnijdenis, en van kleine boeten die zij wel eens wegens godsdienstzaken vermeenen te mogen opleggen.

Bij het binnenkomen der baai is het de Hollandsche driekleur, welke u doet zien dat te Endeh een gouvernements-ambtenaar of beambte verblijf houdt.

Het is eerst sedert een 8 tal jaren dat daar een posthouder werd geplaatst, wien men gewoon is den titel van kommandant te geven.

Gevoelde hij er zich in den beginne zeer onaangenaam, omdat hij veel tegenwerking ondervond en de hoofden zelfs zoo ver gingen te trachten het bij den posthouder te koop aanbrengen van eetwaren te beletten, in de hoop dat het ondragelijk verblijf aldaar de Regering zou noopen dien post weder in te trekken, thans is daar niet meer over te klagen, het tegendeel is waar, er heeft meer toenadering plaats en de hoofden schijnen hun belang te willen begrijpen.

Zijn woning is van al de huizen het digst bij het strand. Vóór zijn huis gezeten heeft men een ruim en bij helder weder dikwijls een schoon gezicht over de baai, waarvan ook de Endenezen ruimschoots profiteren, want iederen ochtend reeds vóór het opgaan der zon komen zij bij groepjes de negorij uitloopen en zich op hunne hurken zettende aan het strand plaats nemen.

Al spoedig ziet men honderden menschen naast en door elkaar zitten, tot over een lengte van minstens 20 minuten gaans.

Te oordeelen naar de wijze waarop zij — zoo mannen als

vrouwen — in hunne sarongs zijn gedoken, welke hen van boven den schouder tot op den grond bedekken, zou men veronderstellen dat zij de ochtendlucht wel wat koud vinden.

Dat schrikt hen echter niet af om eenigen tijd de frissche lucht te blijven inademen, schijnbaar de schoonheid der baai te bewonderen en in zee te blijven zitten staren, alsof zij van verre iets te wachten zijn.

De een gaat weg, de ander komt, en tegen 7 uur in den morgen heeft het grootste gedeelte der bevolking een bezoek aan het strand gebracht, wat den vreemdeling onwillekeurig doet denken dat de Endenees niet ongevoelig is voor het schoone der natuur; weldra echter komen zijne reukzenuwen hem waarschuwen dat eene andere behoefte dan die aan natuurschoon de bevolking zoo vroeg naar buiten gelokt heeft.

Van af de posthouders-woning langs het strand naar het zuiden gaande, komt men langs den berg Roondja, die gelegen is bij de tuinen, waar de meeste Soembasche slaven verblijf houden.

Ook daar ziet men nog een aantal klapperboomen, doch verder zuidwaarts houdt eindelijk de plantengroei op.

Hier komt men aan den Goenoeng Api, aan den voet waarvan het aantal uitgebrande groote steenen den bezoeker doet zien, hoe vreeselijk de Ieja kan werken.

De Ieja, zooals de Goenoeng Api ook genoemd wordt, is voortdurend bezig groote kolommen rook omhoog te zenden.

Zijne laatste uitbarsting, welke plaats had op 1 September 1871, was minder hevig dan een paar jaren te voren, toen een enorm aantal steenen in de negorij werden geslingerd en de posthouder genoodzaakt was, althans zich nergens veiliger achtte, dan onder eene omgekeerde prauw een groot gedeelte van den nacht door te brengen.

Toch was die uitbarsting nog niets bij die, welke de ouden van dagen zich herinneren, toen de geheele negorij er verschrikkelijk onder heeft geleden, toen de zee kookte en een groot aantal Endenezen, die in bérohs gezeten aan het visschen

waren, zijn verdronken, wat naar gissing nu een 40 tal jaren kan zijn geleden.

De taal der Endenezen heeft die overeenkomst met de andere talen in den Timor-archipel, dat zij onbeschaafd en arm is; zij is daarbij niet aangenaam voor het gehoor, doch gemakkelijk aan te leeren.

Ook in een aantal berg-negorijen wordt Endeneesch gesproken, doch de strand-Endenezen maken aanspraak dat zij fijner dan de bergvolken spreken.

De namen dier Berg negorijen zijn.

Onékoré.

Manoe N̄goh-oh.

Aréréké.

Paudari.

Watoe-rooga.

Woro-waai.

Worisambi.

Ndatoe-wari.

Watoe-taro.

Dona.

Woro-topo.

Ngaroe-poro.

Ndatoe-koh.

Wawa-pahre.

Woro-nange.

Woro-ohpoh.

Wawo-pahoh.

Woro-kahro.

Kika-djéra.

Worodja.

Kori-bari.

Boonba.

Watoe-sipi.

Dowa-dóké en
Wawoe aré.

Ook in de volgende, verderop aan het strand gelegen negorijen, wordt Endeneesch gesproken.

Als:

Baraaí.

Noemba.

Piengga-dwawa.

Wanga-panda.

Maoe-noa.

Tonggo.

Manoera en eindelijk in de bergnegorij Rohka.

Het volk van Rohka verkoopt dikwijls aan het strand armbanden van tin vervaardigd, doch staat niet toe dat men hun negorij bezoekt.

Of het der bevolking bewust is met welk doel men daar tin komt koopen, en of zij geen vreemdelingen op hun gebied willen toelaten, om zoo doende het opsporen van tin aan anderen te beletten? 't is mogelijk en zelfs zeer waarschijnlijk.

Dat in den bodem te Rohka veel tinerts is, wordt door de Endenezen voor vrij zeker aangenomen; doch uit vrees van vermoord te worden durven zij zich in de negorij aldaar niet wagen; dit was dan ook de reden dat niemand mij, zelfs niet tegen goede betaling, derwaarts wilde vergezellen, zoodat ik, hoe ongaarne ook, van de reis naar Rohka moest afzien.

Inmiddels is het mij bekend dat prauwen van Endeh, zoo ook Chinezen van Koepang en personen van andere plaatsen, daar van tijd tot tijd gaan handeldrijven; dat wil zeggen zij komen ten anker te Waai-waroe of te Ai-méré en handelen aan het strand met het volk uit Mangarai en met die uit het gebergte, welke laatste eene kleinigheid b.v. een parang of een paar armbanden van tin vervaardigd, bij die handelaren te koop aanbrengeu.

Die armbanden zijn zwaar, grof, meer dan een hand breed en worden boven den elleboog gedragen.

De op het eiland Soemba wonende Arabier Sjarif Abdul Rachman is de man die, als hij zou willen, wel zou kunnen slagen om te Rohka te komen en een onderzoek naar tin in te stellen, wat hem dan ook door de Regering is opgedragen; jammer maar dat op dien man en op wat hij zegt zoo weinig is staat te maken, wat mij dan ook doet vreezen dat hij, immer er om heen draaijende, het zoolang mogelijk zal uitstellen, omdat, zooals hij dat noemt, het zooveel „soesah” is; — volgens mijn gevoelen is het niet de „soesah”, maar wel degelijk de Rohka-vrees en de Sjarif is niet oprecht genoeg om voor de waarheid uit te komen en daardoor gelegenheid te geven dat die maatregelen kunnen worden genomen, welke noodig zijn.

Ik acht het van groot belang te weten of te Rohka wezenlijk tin is, en zoo ja, of er voldoende is om aan eene ontginning te denken, daarom zal ik deze gewichtige aangelegenheid niet uit het oog verliezen en hoop er later op terug te komen.

De hiervoren vermelde negorijen worden bestuurd door zoogenaamde op zich zelf staande hoofden.

Die hoofden hebben hun rang verkregen door erfopvolging van vader op zoon.

Naar gelang zij brutaal zijn en zich sterk gevoelen, kunnen zij zich handhaven.

De meesten hunner zijn van weinig beteekenis en van geringe afkomst, slechts van zeer enkelen wordt gezegd, zooals van het hoofd van Dona, dat hij een voornaam persoon (radja) mag heeten.

Ik heb eenige van deze negorijen bezocht, op weg waarheen ik meerdere snelvlietende beekjes moest passeren; de grond is zeer vruchtbaar, en van den klapperboom wordt bijzonder veel werk gemaakt.

Sommige negorijen tellen 60 à 70, andere meer huizen.

De meeste hunner leven met elkaar in vijandschap, wat dan ook wel de reden zal zijn geweest dat ik zelden berg-Ende-

nezen ontmoette anders dan in troepjes van 6 à 8 man, die allen van geweren waren voorzien.

Ook Noemba, gelegen aan de westelijke zijde der baai van Endeh, heb ik bezocht en ik zal van mijn uitstapje daarheen hier een en ander meêdeelen.

De kortste weg te land is dat men den loop der baai langs het strand volgt.

De hoofden die mij op dat reisje vergezelden, wilden de negorij ingaan en een omweg nemen, wat zij ook bij vorige uitstapjes met mij hadden gedaan; ditmaal was ik echter daartoe niet te bewegen, ik wilde het strand volgen en het scheen dat dit hen min of meer in verlegenheid bracht, althans te oordeelen naar de vragende wijze waarop zij mij en vervolgens elkander aankeken.

Al spoedig werd mij de reden daarvan maar al te duidelijk, want ik behoefde niet ver te rijden of ik was omringd door de sporen van het ochtendbezoek der bevolking, voor het doel van welk bezoek ik, zooals boven vermeld, een oogenblik aan gevoel voor natuurschoon gedacht had.

Naar het westen gaande, nadert men op ongeveer 3/4 uur gaans de aan het strand gelegen kampong Baraai.

Op ongeveer 10 minuten vóór wij aan die kampong kwamen, zagen wij voor ons uit twee goed gewapende berg-Endenezen van achter een grooten boom te voorschijn springen en met snelheid zich landwaarts in verwijderen; aan den voet van dien boom waren twee kuilen en was het duidelijk dat zij daarin hadden gezeten om te wachten tot dat iemand uit Baraai daar zou passeren en hem dan neer te schieten; want, zooals ik later vernam, waren het twee mannen uit een der berg-negorijen, die met Baraai in oorlog zijn.

Men vertelde in die kampong dat eenige dagen te voren een tiental van zulke vijanden des nachts heimelijk Baraai waren binnengedrongen, zij hadden onder de huizen zich verbergende op goed geluk hunne geweren in de hoogte afgeschoten, in de hoop wel iemand te zullen treffen, en toen de

vlugt genomen, waardoor dan ook één persoon uit die kampong werd gewond.

Baraai is een groote kampong en staat onder het onmiddellijk gezag van den Radja van Endeh, wat echter niet weg neemt dat die kampong, welke met meerdere bergnegorijen in oorlog is, zichzelf maar moet redden.

Er zijn hier een aantal schapen; overigens valt van die kampong niets bijzonders meê te deelen.

Op reis naar Noemba kreeg ik den zoon meê van het hoofd van Baraai.

Wij passeerden de rivier Nanga Ba, komende uit het gebergte Pamoh en iets verder op in de N. W. hoek der baai de rivier Nanga Kéo, welke afkomstig is uit den berg Kékadjohdoh.

Ik zag hier uitgestrekte en prachtige plekken, overal beplant met klapperboomen.

Door den hoogen waterstand moesten wij het strand verlaten en het land dieper ingaan, waardoor de reis wel is waar veel langer duurde, doch daardoor had ik dan ook gelegenheid te zien dat de bodem zeer vruchtbaar is.

Jammer dat de bevolking daar onder elkâar zoo in vijandschap leeft — waardoor zij het anderen en zichzelf vrij lastig maakt; van tijd tot tijd hoorde ik een gewerschot, als teeken dat men waakzaam was, en tevens voor anderen een waarschuwing om op hun qui vive te zijn.

In de nabijheid van Noemba passeerden wij de uit het gebergte Waroe Djawa komende kleine rivier Roonga.

Van een der hoogste punten hadden wij een overheerlijk gezicht, zoowel aan de noordzijde over het land, wat in de maand Junij er groen en frisch uitzag, als aan den zuidkant over de baai in zee, en voor ons uit in de laagte op Noemba.

Men had in die negorij ook ons opgemerkt, doch de omstandigheid dat wij allen te paard waren, een aldaar niet gewoon verschijnsel, had het volk uit Noemba naar de wapens doen grijpen, en toen wij vóór die negorij kwamen, hoorden wij een zoowel angstig als oorlogzuchtig geschreeuw.

Gelukkig snelde de gids, door mij uit Baraai meêgenomen, vooruit om hen gerust te stellen; ik zeg gelukkig, omdat ik plotseling de ontdekking deed dat door de levende heg om de kampong twee geweren op mij waren aangelegd.

In deze negorij was alles vol leven, nog altoos hoorde ik scheeuwen en zag vrouwen en kinderen vlugten, terwijl er misschien een 80tal mannen waren, die gedeeltelijk van geweren, gedeeltelijk van andere wapens waren voorzien.

De tegenwoordigheid van eenige hun bekende Ata Ngaae's uit Endeh stelde hen echter gerust en weldra waren de wapens in de huizen geborgen.

Noemba is eene groote negorij, ik telde wel is waar niet meer dan 89 huizen, doch een groot gedeelte der bevolking was de negorij ontvlugt, en heeft de wijk naar de tuinen genomen, waartoe aanleiding had gegeven het heerschen der pokken.

Die ziekte, welke daar reeds geruimen tijd aan het woeden was, heeft veel menschenlevens gekost; ook dienzelfden dag was weder een man gestorven, doch men hoopte nu spoedig er van verlost te worden, want er waren nog slechts 8 lijdens.

Het hoofd van Noemba is een man van \pm 50 jaar oud, naar wat hij mij vertelde, zou zijn overgrootvader nog een kind zijn geweest, toen de Portugezen van daar zijn vertrokken.

Nog lang na hun vertrek bleef het volk uit Noemba het christendom, hoe gebrekkig ook, belijden, doch toen de met de kerkelijke zaken bekende personen langzamerhand uitstierven en eindelijk de gemeente geheel aan zich zelve was overgelaten, toen werd men onverschillig en gingen velen langzamerhand over tot den Islam, waartoe hun verkeer met de Endenezen het meest heeft bijgedragen.

Het tegenwoordige hoofd van Noemba was de laatste uit zijne familie, die nog christen was.

Als jongeling heette hij Njo Jozé, doch hij werd op 14 jarigen leeftijd Mahomedaan door toedoen van een Arabier Sech Bara en kreeg toen den naam van Oedjée.

Van het tegenwoordige volk te Noemba herinnerde zich niemand, in die negorij ooit een Europeaan te hebben gezien; men zeide verheugd te zijn dat ik hen kwam bezoeken, en toonde dat door met spoed en op gulle wijze mij klappers, eijeren, rijst en een kip aan te bieden.

De kip moest buiten de negorij aan het strand worden geslagt, als reden daarvan werd opgegeven dat de pokken dan spoedig zouden wijken.

Reeds sedert onheuchelijken tijd staat op een der graven een groot houten kruis.

Meermalen werd dat kruis door weer en wind omgeslagen, doch telkens met een soort van eerbied of vrees weder opgerigt ter plaatse waar het reeds zoo lang heeft gestaan.

In de geheele negorij Noemba is nog één man die christen heet te zijn, hij is dan ook de eenige die varkensvleesch eet.

Zijn naam is Domingus en hij is de bewaarder van de weinige overblijfselen der R. K. kerk aldaar.

In het vorige jaar stond er nog een gedeelte van het geraamte eener kerk, alles was echter zoo vermolmd dat het eindelijk is ingestort; eenige stukken hout worden nog trouw bewaard.

Domingus verstaat nog enkele Portugesche woorden.

Hij bracht mij naar een klein huisje en toonde mij eenige beeldjes, welke in een kist door hem worden bewaard.

Het Maria-beeld is van hout, doch het beeld van Christus aan het kruis en nog vier andere beeldjes van ivoor.

Alles was vuil en zwart en de kist vol kakkerlakken.

Toen ik Domingus daarop wees, werd de man zeer verlegen; hij ontblootte zijn hoofd en stotterde woorden tot verontschuldiging.

Toen ik hem vertelde dat het beter was dat hij mij die beelden meegaf, om ze aan een der R. K. geestelijken te zenden, omdat ik zeide te vermeenen dat na het overlijden van Domingus er veel slechter op gepast zou worden, kreeg de man tranen in de oogen en verzocht mij dat toch niet te doen, want dat allen in de negorij er zich tegen zouden verzetten.

Het laatste wil ik dan ook wel aannemen, want weet man

te Noemba niets meer van het christendom, even weinig is men er op de hoogte van den Islam en velen hunner zouden zich verbeelden dat het wegdoen der heilige beelden ongeluk in de negorij zou aanbrengen.

Domingus vertelde mij nog dat hij gewoon is eens per jaar een waskaars te branden, den dag waarop dat geschiedt noemde hij „Pasko.”

Toen ik Noemba wilde verlaten, vroeg men naar mijn naam, en toen werd tot herinnering aan mijn bezoek aldaar, met de punt van een mes op een stuk lontarblad (het gewoon schrijfpapier aldaar) geschreven:

„De heer Roos van Soemba is bij ons geweest en heeft bij ons gegeten.”

Dat papier werd in het midden van het huis van Jozé aan een der pilaren zoo hoog mogelijk bevestigd.

Des avonds om 9 uur was ik te Endeh terug; wij hadden zoo wel heen als terug goed aangereden, en ik schat den afgelegden weg naar Noemba en terug op 24 paal.

Den dag daaropvolgende werd mij per sampau van Noemba een groot schaaap gebracht, dat schaaap zeide men had ik den vorigen dag te Noemba moeten eten, doch de schapen waren toen in de tuinen en daarom verzocht men mij het nu te willen aannemen.

Alhoewel de strand-Endenezen, even als de bergvolken tot Endeh behoorende, zich door ruilhandel in het bezit stellen van dat wat zij gaarne willen hebben, zoo is men daar toch vrij goed bekend met de waarde van het geld.

Goud vooral ziet men daar gaarne, en niet zelden ontmoet men bergbewoners die, iets te koop aanbrengeende, betaling in goud, hoe weinig dan ook, verlangen, tot het afwegen waarvan zij expresselijk schaal en gewicht bij zich dragen.

Naar wat ik dan ook zoo dikwerf heb hooren beweren, moet vooral bij de bergvolken veel goud zijn; en niet alleen het van de strand-Endenezen afkomstige vervalschte, maar ook zeer zuiver goud.

Meermalen zag ik mannen (berg-Endenezen) met groote gaten in de ooren, in ieder waarvan drie memoelies (gouden oorhangers) waren bevestigd, iedere memoelie een gewicht hebbende van drie à vier £ sterling.

Het uiterlijk voorkomen en de gelaatstrekken van de berg-Endenezen over het algemeen bevallen ons beter dan van die aan het strand.

Zij hebben niet zoo dat domme en toch schurkachtige in hun gezicht; ook zijn ze wat hun gestalte aangaat over het algemeen sterker.

Ofschoon ook Endeh zijn deel heeft gehad van de pokken, welke in den Timor-archipel zoo sterk hebben geheerscht, is het klimaat aldaar als vrij gezond aan te merken; men beweert dat het sterfte-getal door dat der geboorten verre wordt overtroffen, wat ik ook genegen ben te gelooven, want Endeh komt mij voor vrij volkrijk te zijn.

De Endenezen drinken gaarne arak en nog liever brandij, doch zijn er niet aan verslaafd.

Bij de hoofden vindt men het gebruik van opium, wat zij van de Boeginezen hebben overgenomen, gelijk ook het dubbelspel, en dat laatste is een kwaad waaraan een groot deel der verdere strand-bevolking, als de gelegenheid zich aanbiedt, gaarne toegeeft.

Komt een Endenees bij zijn meerdere, dan neemt hij eene onderdanige houding aan; vermoedelijk hebben zij vroeger van anderen afgezien het kruisvormig op de borst leggen der handen, en nu doet de Endenees iets wat daarop moet gelijken: hij legt n. l. de armen over elkâar, en brengt de rechterhand onder den linker schouder en de linkerhand onder den regter schouder, welke positie, hetzij staande of zittende, hij zóólang blijft bewaren als hij denkt door zijn meerdere te zullen worden toegesproken.

Nationale spelen hebben de Endenezen aan het strand niet; wel de berg-Endenezen, waarvan ik mij een en ander heb laten vertellen, doch vermits ik geene gelegenheid had ze

persoonlijk bij te wonen, waag ik het niet er iets van meê te deelen.

Vieren de strand-Endenezen feest, dan worden de bevriende bergvolken uitgenoodigd die feesten bij te wonen en ze met hunne spelen en dansen op te luisteren, zoo ook de Soembasche slaven, die dan hunne volkspelen ten beste geven, waarvan men op Endeh zeer veel houdt.

De Endenesche vrouwen houden veel van zingen en men vindt er verscheidene die uitmunten in het maken van pantoens.

Van geboorten, besnijdenis, sterfgevallen en begrafenis valt niets bijzonders meê te deelen; eten en elkâar te eten geven is het voornaamste, en in het bijeenbrengen van het daartoe noodige is de een den ander zoo veel mogelijk behulpzaam.

Huwelijken tusschen neef en nicht komen onder de voorname Endenezen veel voor — n. l. de zoon of dochter van een man met de dochter of zoon zijner eigene zuster; kinderen van twee broeders of van twee zusters mogen niet met elkander trouwen.

Een Ata Ngæe vraagt voor zijn nog zeer jongen zoon de pas geboren dochter zijner zuster; is dat verzoek gunstig beantwoord, dan moet het huwelijk later ook volgen.

Gaat het door toedoen van een der partijen niet door, dan geeft het tusschen die twee familien eene vijandschap, welke niet ligt wordt bijgelegd.

Het huwelijk wordt voorafgegaan door feesten, bestaande in eten en drinken, slaan op de rabana, zingen, kaartspelen en nationale dansen, het laatste door de Soembasche slaven en Berg-Endenezen.

Voor het eten wordt gezorgd door de ouders der bruid, die daarbij worden geholpen door de geheele kampong, waarin de bruid hare woonplaats heeft.

Een gehuwd paar (een priok geheeten) moet te zamen een

zak rijst leveren. Ook is dit verplichtend voor een weduwnaar. Eene weduwe en zij die nog niet zijn gehuwd, zijn daarvan vrij. Vrienden en goede kennissen brengen geschenken aan.

Verder wordt door iedereen, die het feest wil bijwonen, een geschenk in geld aangeboden.

Al is het ook een slaaf, hij zal het huis niet binnen gaan zonder, zij het slechts één gulden, als geschenk aan te bieden.

De huwelijksgift of bruidschat heet *isie kawie* en mag voor hem die zijn zoon wil laten trouwen, wezenlijk bezwarend heeten, niet alleen omdat hij den vader der bruid bij het trouwen overeenkomstig zijnen stand moet betalen, maar ook omdat hij in zekeren zin immer diens schuldenaar blijft, want bij iedere gelegenheid dat zijne hulp wordt ingeroepen, is hij verplicht den schoonvader van zijnen zoon met geld en goed bij te staan.

In hoever daarvan wel eens misbruik wordt gemaakt, en of van de andere zijde aan die verplichting immer wordt voldaan, is een andere zaak; waar is het evenwel dat het verleenen der gevraagde hulp verplichtend is, en dat hij, die meer dan één zoon heeft uitgehuwelijkt en met de andere vaders wel wil blijven, dikwijls niet weinig onder den druk zit; desniettemin heeft de Endenees, even als de Chinees, liever zoons dan dochters.

De kampong waarin de vader van den bruidegom woont, moet in het betalen der *isie kawie* helpen, door het leveren van een grooten olifantstand, soms een vadem lang en een zwaarte hebbende van 60 tot 80 katties; een katti heeft een waarde van f 5,—. Tot het bijeenbrengen der benoodigde som draagt ieder naar zijn vermogen een kleinigheid bij en alsdan gaat men er toe over dien tand bij een der Makassaren of in het gebergte te koopen (onder de bergvolken van Endeh zijn er velen die rijk zijn aan ivoor).

Bij het trouwen wordt de *isie kawie*, voor een voornaam persoon bestaande in eenige olifantstanden, goudwerken, kleederen en geld, te zamen geschat op f 1000 à f 1200,

te gelijk met den bruidegom naar het huis der bruid gebracht.

Al de leden der familie en vrienden volgen.

Bij aankomst aldaar is het de priester die het huwelijk sluit, na afloop waarvan de jongetrouwden in ontvangst worden genomen door eene wacht van 8 vrouwen. De oudste van deze heeft het gezag over de wacht.

Nadat de jongetrouwden hebben plaats genomen, de vrouw links van haren man, worden hunne pinken der regterhand door de oude vrouw (hoofd der wacht) in elkâar gelegd, als bewijs dat man en vrouw alsnu aan elkander zijn geketend.

Na gedurende een uur aldus te hebben gezeten, wordt de keten los gemaakt.

Nu wordt het eten voor al de gasten aangebracht, voor de twee nieuw getrouwden te zamen één bord rijst, één bord vleesch, enz.

De hiervoren vermelde vrouwelijke kommandante brengt de hand des bruidegoms bij het bord, laat hem een weinig rijst tusschen de vingers nemen en in den mond zijner vrouw stoppen; daarna doet de jonge vrouw, op gelijke wijze geholpen, het zelfde voor haren man; ook sirih en pinang steken zij elkander op dezelfde wijze in den mond.

Die ceremonie heeft slechts éénmaal plaats en verder kan ieder zich zelf voeden, doch zij blijven te zamen van één bord eten, gedurende den tijd dat zij ten toon zijn gesteld, en dat zijn vier achtereenvolgende dagen en nachten, gedurende welken tijd die plaats niet door beiden tegelijk mag worden verlaten, gaat één hunner een oogenblik naar buiten, dan moet de andere binnen blijven.

Des nachts slapen ze naast elkâar, in gezelschap der wacht van 8 vrouwen, van welke immer twee waken dat de nieuwgetrouwden elkâar niet te dicht naderen, zelfs niet eens kussen.

Is de vierde nacht om, dan volgt het baden, wat nog vooraf wordt gegaan door een pretje, daarin bestaande dat

elkeen zijn best doet het nieuwe paar te werpen met modder en al wat maar vuil is; er is echter zóóveel water aangebracht en twee oude vrouwen doen zóó haar best hun dat water op hoofd en ligchaam te gieten en hen te wrijven, dat zij spoedig schoon zijn en in staat om naar hartelust elkâar te kussen, of liever elkâar te beruiken; en daarmede zijn de feestelijkheden afgelopen.

Dat de bergbewoners vroeger zich zeer veel moesten laten welgevallen van de Endenezen, ja dat zij door deze werden onderdrukt, lag daaraan dat de laatsten zich door hunne vuurwapens zooveel sterker gevoelden.

Nu echter de meeste bergbewoners in het bezit zijn van geweren, is ook de gulden tijd voor de Endenezen voorbij; de kansen zijn nu gelijk en bij een gelijk getal in het voordeel van het bergvolk, want ik geloof dat de Berg-Endenees in persoonlijken moed voor dien aan het strand niet behoeft onder te doen.

Kan men overigens hun moed beoordeelen naar de wijze waarop de Endenezen bij onderlinge twisten gewoon zijn elkâar te beoorlogen, dan zij hier gezegd dat het de bergbewoners zijn, die daartoe worden gehoord, en ik wil trachten zulk een oorlog hier te schetsen.

Het hoofd van kampong A, in oorlog zijnde met kampong B, huurt een honderdtal mannen uit een der bergnegorijen tegen betaling aan ieder van een geweer, een parang, een sarong en een hoofddoek.

Die soldaten houden verblijf en worden gevoed in de kampong van A; ieder huis krijgt een paar man ingekwartierd.

De kampong wordt rondom nog meer gesloten dan zij reeds was en de ingangen dicht gemaakt.

Men waakt nu tegen de aanvallen van B, die juist hetzelfde heeft gedaan als A.

De Endenezen nu laten zich hooren: kanon en gewerschoten, zij het dan ook met los kruid, worden af en toe gedurende den geheelen dag door gelost; ook van tijd tot tijd 's nachts, om

de anderen te waarschuwen: „kom niet hier, want ik ben wakker.”

Zij verlaten de kampong niet en houden zich min of meer schuil, zonder te veel aan de eer te kort te doen.

Het is dag; de door A gehuurde bergsoldaten worden er eens op uitgezonden om te zien of ze niet een paar kogels aan B kunnen kwijtraken of huizen aldaar in brand steken.

B ziet hen aankomen, maar vechten in zijn kampong, zóó dicht bij hem, neen! dat is gevaarlijk; hij jaagt daarom zijne soldaten naar buiten en den vijand te gemoet.

Gierende en van verre op elkaar schietende naderen de benden elkaar, maar weldra gaat een der partijen of die welke het eerst heeft geschoten op de vlugt, want er is geen tijd meer om andermaal te laden.

Zij komen behouden aan den goed bewaakten ingang der kampong terug, en ook de anderen, hunne geweren afgeschoten hebbende, achten het nu maar geraden in B van de vermoeyenissen uit te rusten en zich met eten te versterken tegen een volgenden veldtocht.

Die schermutselingen herhalen zich, van tijd tot tijd tracht men des nachts de vijandelijke kampong in brand te steken, doch men is daar waakzaam en de aanvallers worden verjaagd.

Eindelijk wordt door al dat schieten een bergman in dienst van A doodelijk getroffen en nu komen de weeën.

A moet nu aan den vader of de moeder van den verslagene betalen:

$\frac{1}{2}$ thail goud voor de aijer mata,

$\frac{1}{2}$ id id voor de aijer soesoe,

$\frac{1}{2}$ id id voor de ingewanden;

daarna komen nog de broeders en andere familieleden, die ook wat willen hebben voor de ooren enz:

Doch dit is nog geen betaling voor het verlies van dien man; neen, daarover begint men nu eerst te spreken; men wordt het echter weldra eens, want A betaalt ter vervanging

van den overledene een slaaf, $1\frac{1}{2}$ thail goud, een gong en een geweer, en hiermede is deze zaak afgelopen; wat een geluk voor A, dat hij maar één doode heeft.

Maar de rampen houden voor hem nog niet op, want men heeft hem bericht dat B nog niemand heeft verloren en van af dat oogenblik houdt hij op zich te wasschen, te baden, zijn baard te scheren, zijn haar te kammen, hij mag niet liggende slapen, moet dat zittende doen en daarbij een kléwang met de punt omhoog gedurende den geheelen nacht in de hand houden, en die treurtoestand blijft zóó lang aanhouden tot dat men voor vast en zeker heeft vernomen, dat ook van de tegenpartij één of meer menschen zijn gedood, — de schande voor A houdt dan op en hij behoeft niet meer te treuren.

Heb ik daareven verteld wat A moest betalen voor een gesneuvelde, ook B moet voor dienzelfden man betalen en wel aan hem die aanspraak maakt hem te hebben gedood; daar er echter meer zijn die er aanspraak op maken, waardoor zelfs onderlinge vechtpartijen ontstaan en men onmogelijk kan weten wiens kogel heeft getroffen, want er zijn misschien 20 en meer schoten te gelijk gevallen, moet de kippedarm maar beslissen, wie eigenlijk de man is.

Men slacht eene kip, onderzoekt de darmen en de persoon wordt aangewezen die betaling krijgt of wel de aanwijzing spreekt ten gunste van twee of drie personen te gelijk; de anderen maken nu geen aanspraak meer en gaan achteruit.

Hoe nu te beslissen tusschen de overblijvenden? Ook daar weet men iets op: voor ieder hunner wordt een groote passo vol met water aangebracht, op een gegeven oogenblik steekt ieder zijn hoofd tot aan den nek toe in het water, en hij die het langst er in blijft heeft gelijk, en krijgt $2\frac{1}{2}$ thail goud en andere goederen, omdat hij den vijand zoo mooi heeft weten te treffen.

Zulk een oorlog houdt eerst op, als eene der partijen de vlugt neemt of zich voor overwonnen verklaart, in welk geval voor iederen gehuurden bergsoldaat één thail goud aan de tegen-

partij moet worden betaald: of wel — wat veelal gebeurt — de Radja komt tusschen beide, plant de vredevlag en laat de zaak door praters bijleggen.

Ofschoon een thail goud aldaar hoofdzakelijk uit zilver bestaat, — van één ₤ sterling maken ze 4 à 5 thail goud — zoo is zulk een oorlog toch nog kostbaar genoeg en zitten ze niet zelden jaren daarna nog onder den druk er van.

De haat, nijd, en oneenigheden tusschen de Endenezen onderling en tusschen deze er de bergbewoners is de hoofdoorzaak, dat op Endeh niet zooveel welvaart heerscht, als anders wel het geval zou zijn, onder dat zoo zeer handeldrijvend en geldzoekend volk.

Doch ook de volken uit de verschillende bergnegorijen zijn geene engelen onder elkâar.

Ook zij leven voortdurend in vijandschap en voeren oorlog, waartoe de strijd om den grond niet zelden aanleiding geeft.

De toestand van het grondbezit en het regt van eigendom op den grond is daar dan ook geheel anders dan op Soemba, waar iedere vreemdeling zich in het bezit kan stellen van grond, zonder veel kans te hebben, bemoeijelijkt te worden.

Op Endeh zijn de grenscheidingen vrij nauwkeurig bepaald, dat wil zeggen, ieder wil met juistheid weten wat van hem is en daar gaat hij niet af; hij vecht zich liever arm, dan dat hij het zich laat afnemen.

De Endenezen hebben een eigen letterschrift en maken dien-aangaande eene gunstige uitzondering op de andere volken in dezen archipel, die zich op zulk een teeken van wetenschap niet kunnen beroemen.

Dat letterschrift heeft karakters, die even als onze letters van de linker naar de regter zijde worden geschreven; een en ander is zoo gemakkelijk aan te leeren, dat hij, die éénmaal de namen der letters goed weet, ook lezen en schrijven kan.

Zoo niet het meerendeel der Endenezen, dan toch een groot aantal hunner kunnen dat dan ook, vooral de vrouwen, die over het algemeen er nog meer in bedreven zijn dan de mannen.

Vreemd echter is het dat niemand met de behoorlijke volgorde der letters bekend is; als zij ze opnoemen begint de een met *ka*, een ander met *a*, weder een ander met *fa*, en noemt die letters op, die hem in het hoofd komen.

Dat iedere letter, wat de volgorde betreft, hare plaats heeft, even als in het Maleisch en andere talen, waarop ik hen meermalen heb gewezen, daarvan zagen zij de noodzakelijkheid eerst in, nadat ik hun had bewezen, dat onder een twaalfstal personen niet één was, die alle letters kon opnoemen, zonder er eenige te vergeten.

De letters zijn meer scherp of hoekig dan rond, wat mischien is toe te schrijven aan de omstandigheid dat het lontarblad als papier en een puntig houtje of wel de punt van een mes als pen dient.

In het eerste vak der bijgevoegde tabel (*) wordt een overzicht dezer letterteekens gegeven; zij drukken elk eene geheele lettergreep uit en hebben in hunnen grondvorm de *a* als vokaal. De verdere vokalen zijn *ee*, *o*, *ie* en *oe*, en worden uitgedrukt door aan den grondvorm een haak links, een haak rechts, een stip boven, of een stip onder toe te voegen, ten gevolge waarvan de *a* verdwijnt en door een der genoemde klinkers wordt vervangen. De wijze waarop deze teekens worden gebruikt, is in het tweede vak der tabel door voorbeelden toegelicht.

Een Endenees die een ander wil leeren lezen en schrijven, begint met bij iedere letter alle vier de teekens te plaatsen, wijst elk teeken met den vinger aan: eerst het linker *ee*, dan het regter *o*, vervolgens het bovenste *ie*, en eindelijk het onderste *oe*, en zingt daarbij het volgende stukje, wat immer tot slot de drie klanken *a*, *ie*, *oe* heeft.

(*) In het handschrift waren de letters en hunne verbindingen in den tekst opgenomen, maar om technische redenen is het noodzakelijk geweest ze in eene afzonderlijke tabel te vereenigen. De vormen zijn genomen naar het later te vermelden lontarblad, terwijl voor transcriptie en toelichting het handschrift gevolgd is.

a raboekoe ee.
a rohloh o.
a raté ie.
a rawa oe.
a! *ie!* *oe!*

ba raboekoe bee.
ba rohloh bo.
ba raté bie.
ba rawa boe.
ba! *bie* *boe!*

bah raboekoe beeh.
bah rohloh boh.
bah raté bieh.
bah rawa boeh.
bah! *bieh!* *boeh!*

^e*m**ba* raboekoe ^e*m*bee.
^e*m**ba* rohloh ^e*m*bo.
^e*m**ba* raté ^e*m*bie.
^e*m**ba* rawa ^e*m*boe.
^e*m**ba!* ^e*m**bie!* ^e*m**boe!*

En zoo gaat het verder met al de letters.

Uit het vorenstaande heeft men dus kunnen zien, hoe eenvoudig dat schrift is, doch de Endenees weet niet hoe te handelen met woorden die eindigen met een medeklinker, en daardoor is zijn schrift onvolledig.

Voor toewan schrijft hij toewa of toewana.

" Sidin " " sisi of sidina.
 " Abdoel " " Abadoe of Abadoela.
 " poekoel " " poekoe of poekoela.
 " datang " " data of datanga.

Ik heb de lieden te Endeh en ook Sjarif en zijne Endenesche omgeving te Soemba aangeraden, onder die letter, welke als uitgang of slot moet dienen, een kringetje te plaatsen (bikin mati) en dan die letter uit te spreken zonder de eindvokaal te laten hooren. Of men dit echter zal navolgen, weet ik niet.

Ik zal hierachter een woordenlijst en eenige zamenspraken laten volgen en daarmede mijne mededeelingen over de taal besluiten.

Dat de bodem op Endeh vruchtbaar is, heb ik reeds gezegd.

In het gebergte, ter hoogte van 1000 of meer voet, zou ik gaarne zien dat men tot het aanplanten van koffieboomen overging en dat zal men wel doen, als de posthouder zich moeite geeft en het volk begrijpelijk maakt wat de koffie waard is.

Wenschelijk zou het zijn, hen daartoe in de gelegenheid te stellen door het zenden van goede zaad-koffie; ook zou ik gaarne zien dat als geschenk aan den Radja van Endeh werden toegezonden een dekhengst en tien merriepaarden van Soemba, met bepaling dat gedurende de eerste tien jaren geen paarden daarvan mogen worden verkocht en die paarden immer het eigendom blijven van hem, die als Radja over Endeh regeert.

De groote vlakte van Endeh heeft uitmuntende weidegronden en is dus voor paardenfokkerij zeer geschikt.

Ik geloof dat zulk een geschenk, ter waarde van f 500, door de Radjas en het volk met dankbaarheid zou worden ontvangen.

Na afloop van eene met de Hoofden gehouden vergadering, hoorde ik een pantoen zingen door de Endenesche vrouw Kadjaláni. Op mijn verzoek werd die pantoen op lontarblad met de punt van een mes geschreven en de letters vervolgens «wart gemaakt. (Het lontarblad en een mes zijn de gewone schrijfgereedschappen te Endeh).

Een facsimile van die pantoen wordt gegeven in het derde vak der tabel, terwijl het volgende daarvan eene transcriptie is:

Toeah wioh maih taoh mohroh ngasi.

a	~	la	~	a	~	djo	~ 1	roh	~ 1
ah	x	ma	v	ee	~	djie	~	roek	~
ba	~	na	^	o	~ 1	ndee	~	igee	~
bah	~	nja	~	ie	~	ngce	~	so	o 1
m̄ba	x	pa	~	oe	~	kic	~	si	o
sa	/	ra	~	ah	x	koe	~	soe	o
da	v	rah	~	eh	~	mo	v 1	to	~ 1
dah	S S	rga	~	oh	x 1	no	~ 1	toe	~
dja	~	sah	o	ih	x	nie	~	wc	~
nda	~	ta	^	och	x	pie	~	wie	~
fa	~	wa	~	doh	~ 1	ree	~		
ga	~								

als de zach.
te k.
nga ~
als boven

nga ~

n en g te gelijk
uitspreken als één
nauwklank

ha 0

ica } ~

ja } ~

ka //

~ x ~ x 1 v x ^ x v 1 ~ 1 1 0

o 1 S 1 ~ ^ ~ ~ ^ ~ ^ ~ ^ x ~ ^ ^

~ 1 ~ 1 ^ ^ ~ ^ v ^ v ~ ^ ~ ^

~ x ~ ~ x ~ 1 ~ 1 ~ 1 ~ 1 ~ 1 ~ 1

v ^ // ~ ^ x ~ o ~ x ~ x ~ x ~ ~ v ~ ~ o x o 1 ~

^ // // ^ ~ ^ ~ x ~ ~ 1 ~ 1 v ^ ~

Reproductie van C. Lang, te Bresten 1877.



Sohdoh ata n̄gaé Radja na taoeh ndéna tanah.

Nohtoh tanah ndenah mara maé ngéra.

Faih waroe ahroh ohroh djidjoh djadjoh.

Marah koepaniah n̄gesoe pienda-pienda.

Pienda pawé maé saili sarge.

Takoe kita ata Éhndé ohroh mara reh

Volgens algemeen gevoelen, wordt die pantoen in het Endenesch schoon geheeten, doch men is niet in staat dezelve in een andere taal terug te geven, zonder er veel van verloren te doen gaan.

De met de Endenesche taal goed bekende Arabier Sjarif Abdul Rachman en zijn zoon Oemar, welke laatste te Endeh is geboren, hebben de volgende vertaling er van geleverd:

Toewan Soemba soeda datang, atoerannja betoel, bitjara bagoes sama Radja-radja sopaija tanah djadi baik; kaloe kita orang sekarang toeroet itoe pengadjaran nauti negri kita jang sekarang ada miskin, tiada boleh dapat tjelaka; sekarang kita orang jang soeda ada dibawah parentahnja kompanie pikir baik-baik, sopaija orang-orang tiada djadi trebang.

Soemba, October 1872.